

JAŁOWIEC/KADYK W ŚWIETLE „ETYMOLOGII GLOBALNEJ”

KATARZYNA WOJAN

Uniwersytet Gdański
Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
Katedra Języków Wschodniosłowiańskich i Translatoryki
Pracownia Języka Fińskiego
ul. Wita Stwosza 55, 80-952 Gdańsk, Polska
e-mail: finkw@univ.gda.pl
(nadesłano 30.10.2014; zaakceptowano 27.11.2014)

Abstract

Jałowiec/kadyk in the light of ‘global etymology’

The article describes the etymology of the words *jałowiec/kadyk* in the aspect of global etymology. The description supports the thesis of a West-Finnish transfer of the word *kadyk* to Baltic, Germanic and Slavic languages. The Author presents different sources of these words, taking into consideration Slavic, Ugro-Finnish, Turkish and Altay lexis. She quotes a series of lexicosemantic analogies in various related and unrelated languages and dialects. She expresses her belief in the necessity of further research in the field of Nostratics.

Key words

Etymology, juniper, *jałowiec*, *kadyk*, comparative linguistics, Nostratic hypothesis.

Abstrakt

Artykuł opisuje pochodzenie słów *jałowiec/kadyk* w aspekcie etymologii globalnej. Jest potwierdzeniem tezy o zachodniofińskim transferze słowa *kadyk* do języków bałtyckich, germańskich i słowiańskich. Autorka prezentuje różne źródłosłowy tych nazw, uwzględniając leksykę słowiańską, ugrofińską, turecką i altajską. Przytacza szereg

analogii leksykalno-semantycznych w różnych językach, zarówno w genetycznie spokrewnionych, jak i niespokrewnionych. Wyraża przekonanie o celowości prowadzenia szerszych badań w ramach nostratyki.

Słowa kluczowe

Etymologia, jałowiec, kadyk, komparatyka językowa, hipoteza nostratyczna.

Kilka słów wprowadzenia

Niniejszy tekst powstał jako wynik językoznawczej refleksji nad lekturą artykułu poświęconego rozważaniom: *Kadyk, czym jest i na jakich obszarach jest?*¹ autorstwa znanej gdańskiej badaczki — Profesor Krystyny Szcześniak, od lat zajmującej się tak nazwami roślin, jak i samymi roślinami, obecnością ich w wierzeniach, zwyczajach oraz zamowach, a także lecznictwie ludowym. Uczona udowadnia tezę wywodzącą nazwę *kadyk* ‘jałowiec’ z języków fińskich regionu Balticum, co pozostaje w zgodzie z większością² zarówno wcześniejszych (m.in. Diefenbach³, Setälä⁴, Mikkola⁵, Kalima⁶, Vasmer⁷), jak i współcześnie lansowanych teorii (m.in. Bednarczuk⁸, Andersen⁹). Dokonuje ona, co znaczące, przesunięcia samego momentu pożyczki z języków bałtyckofińskich z ich wczesnego okresu wspólnotowego (gdy tworzyły w odległej przeszłości swoiste kontinuum etnolektalne¹⁰) do wspólnoty bałtosłowiańskiej, skąd przedostały się do języków bałtyckich, północnych gwar polskich, w tym kaszubszczyzny, oraz dolnoniemieckiego. Być może stamtąd zawędrowały także do chorwackiego (w

¹ Artykuł zamieszczony jest w niniejszym numerze „Studia Rossica Gedanensia”.

² Wiele też źródeł mówi o drodze odwrotnej transferu — z języków bałtyckich do ugrofińskich.

³ L. Diefenbach. *Völkerkunde Osteuropas insbesondere der Haemoshalbinsel und der unteren Donau-gebiete*. Zweiter Band. Darmstadt: Verlag von L. Brill, 1880, s. 225; 230.

⁴ E.N. Setälä. *Fi. kataja ‘wachholder’*. [W:] *Beiträge zur finnisch-ugrischen Wortkunde*. Finnisch-ugrische Forschungen 9. Helsingfors, 1909, s. 126–128.

⁵ J.J. Mikkola. *Paikannimien alalta III. „Virittäjä”* 1932, nr 36, Kotikielen Seura, Helsinki, s. 399–400.

⁶ J.L. Kalima. *Itämerensuomalaisten kielten baltilaiset lainasanat*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 202. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 1936.

⁷ М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1–4. Изд. 2. Москва: Прогресс, 1986–1987.

⁸ L. Bednarczuk. *Zapóżycczenia ugrofińskie w językach bałtosłowiańskich*. „Acta Baltico-Slavica” 1976, nr 9, s. 39–63; L. Bednarczuk. *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Edukacja, 1999, s. 84; 91; 96.

⁹ H. Andersen. *Slavic and the Indo-european migrations*. [W:] *Language contacts in prehistory. Studies in stratiagraphy*. Ed. by. H. Andersen. Los Angeles: University of California, 2003.

¹⁰ O tym K. Wojan. *Nowogrodzkie gramoty brzożowe jako najstarsze bałtyckofińskie zabytki językowe*, „Przegląd Rusycystyczny” 2013, nr 3 (143), s. 99–117. Por. J. Otrębski. *Gramatyka języka litewskiego*. T. 1: *Wiadomości wstępne, nauka o głoskach*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958, s. 70–71.

postaci *kadik*) i serbskiego (jako *клека*), pozostających w orbicie wpływów madziarskich (węg. *gyalogfenyő*¹¹ ‘jałowiec’), oraz bułgarskiego (też w formie *клека*), na który nieprzerwanie oddziaływały języki turkijskie.

Etymologia słowa *kadyk* ma głębszy wymiar. Etymonów i jego pochodnych dopatrzyć się można w językach uralskich, a nawet w altajskich.

Ciekawej perspektywy badawczej dostarcza nostratyka — będąca wciąż jeszcze, niestety, kontrowersyjną, acz wielce obiecującą dziedziną lingwistyki. Współczesna metoda multilateralnej komparacji¹², zmierzająca do ustalenia *global etymologies*, pozwala przedstawić nie tylko poszczególne etapy modyfikacji formalno-semantycznej rdzenia/słowa i objaśnić przesunięcia semantyczne w obrębie danej jednostki, ale też dotrzeć do protoleksykonu, a być może nawet do (co na razie pozostaje w sferze marzeń wielu lingwistów-komparatystów) zrekonstruowania protojęzyka ludzkości (*Proto-Human language*) — intelektualnie i empirycznie odległego od nas bytu, nienamalcznego, istniejącego w abstrakcji.

Autorka niniejszego tekstu, dostrzegając pewne zbieżności formalne i semantyczne w szerszym aspekcie relacji międzyjęzykowych form leksykalnych *kadyk/jałowiec*, podejmuje próbę zebrania i usystematyzowania materiału nazewniczego, dostępnego w leksykonach, źródłosłownikach i najnowszej (obcojęzycznej) literaturze przedmiotu, który postanowiła przybliżyć polskiemu odbiorcy. Niniejszy artykuł jest jedynie przyczynkiem do rozważań, nie wnosi radykalnych ustaleń w kwestii etymologii. Jest głosem w sprawie zasadności prowadzenia badań porównawczych w ramach współczesnej nostratyki, a zatem w szerszej (globalnej) perspektywie.

O jałowcu i jego symbolice

Na początek kilka słów na temat omawianej rośliny, będącej ważnym symbolem w większości znanych nam kultur.

Jałowiec (*Juniperus*) — rodzaj drzew lub krzewów z rodziny cyprysowatych (*Cupressaceae*) — należy do najbardziej rozpowszechnionych, mało wymagających, przedstawicieli iglastych na kuli ziemskiej, zarówno w strefie klimatu umiarkowanego, subpolarnego, jak i w strefie międzyzwrotnikowej w partiach górskich¹³. Rośnie na

¹¹ Miano *gyalogfenyő* pojawia się w *Compendium historiae naturalis* autorstwa węgierskiego botanika, entomologa, zoologa i agronoma, profesora historii naturalnej — Lajosa (Ludwiga) Mitterpachera z 1799 roku (*Conscriptum a Ludovico Mitterpacher*. Budaë: Sumptibus et Typis Typographiæ Regiæ Universitatis Pesthiensis, Anno 1799, s. 340–341).

¹² Zob. np. *The Tower of Babel. An International Etymological Database Project (Evolution of Human Language Project)*. Participants: The Russian State University of the Humanities (Center of Comparative Linguistics) — The Moscow Jewish University — The Russian Academy of Sciences (Dept. of History and Philology) — The Santa Fe Institute (New Mexico, USA) — The City University of Hong Kong — The Leiden University. [Online] <<http://starling.rinet.ru/babel.php?lan=en>> (1.10.2013).

¹³ Na temat rośliny patrz Н.А. Михеева. *Морфолого-анатомические и кариологические особенности можжевельника обыкновенного (Juniperus communis L.) в гидроморфных и суходольных условиях произрастания*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата биологических наук. ВАК 03.00.05. Институт леса им. В.Н. Сукачева СО РАН. Красноярск 2005. [Online] <<http://www.dissercat.com/content/morfologo-anatomicheskie-i-kariologicheskie-osobennosti-mo>>

bardzo różnych siedliskach — od bagien, poprzez lasy, po murawy, odłogi i tereny skaliste. Jest jedynym drzewem iglastym Arktyki. Takson *Juniperus*, zadomowiony od ponad 50 milionów lat na półkuli północnej, zarówno w Eurazji, jak i Ameryce, posiada 70 gatunków i należy do roślin iście długowiecznych, dożywających nawet 3500 lat¹⁴.

Ryc. 1. Szyszkojagody jałowca pospolitego (*Juniperus communis* L.).

Źródło: <<http://www.taivaannaula.org/2012/08/puiden-juurilla/>> (1.09.2014).

Jałowiec jest silnie zakorzeniony w kulturze wielu narodów¹⁵. Uchodzi za drzewo symboliczne, biblijne, magiczne, roślinę leczniczą, ze wszech miar użyteczną, jest emblematem życia. Pojawia się w *Biblii*¹⁶ — w *Księdze Hioba*, w okolicznościach, gdy Hiob uskarża się na szyderstwa podłych ludzi:

A teraz śmieją się ze mnie wiekiem ode mnie młodszy. Ich ojców umieścić nie chciałem z psami przy mojej trzodzie, bo cóż mi po pracy ich rąk, gdy siły ich opuściły, wynędziali z biedy i głodu? Zrywają rośliny pustyni, ziemi od dawna jałowej. Żywią się malwą i liśćmi krzewów.

zhzhevelnika-obyknovenno-go-juniper> (20.10.2014).

¹⁴ Н. Константинова. *Заморское чудо. Можжевельники в ландшафтном дизайне*. Konstanta Park, 2010. [Online] <<http://konstanta-park.ru/stati/landshaftnyi-dizain/zamorskoe-chudomozhzhewelniki-v-landshaftnom-dizaine>> (1.10.2014). Zob. też Z. Sztabert. *Juniperus*. [Online] <http://wojciech2004.republika.pl/juniperus_jalowiec_gatunki.htm> (1.10.2014).

¹⁵ Na ten temat pisze m.in. Izabela B. Błaziak w artykule pt. *Jałowiec (Juniperus communis) w ujęciu kulturowym*. [W:] *Kontakty językowe i kulturowe w Europie. Sprach- und Kulturkontakte in Europa*. Red. A. Kątny. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006, s. 119–128.

¹⁶ Za M. Ciaciura, M. Umiaszowska. *Rośliny biblijne ogrodu dendrologicznego w Przelewicach*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Acta Biologica” 2006, 13 (449), s. 72. Zob. też J. Pick *W świecie Biblii — flora*. Pelplin: Bernardinum, 1998.

Chlebem ich korzeń jałowca [pokreśl. — K.W.]. (...) A teraz jestem przedmiotem ich fraszek i tematem wesołych ich pieśni, brzydzą się, omijają z dala, nie wstydzą się płuć mi we twarz...
(Hb 30, 1–10)¹⁷

Na Rusi z aromatycznego i niepodatnego na gnicie drewna jałowca wyrabiano krzyżyki i rozmaite przedmioty powszechnego użytku, w tym kije karbowane (ros. *birka* od szw. *björk* ‘brzoza’), niezwykle ważne dla rozwoju kultury piśmienniczej¹⁸. W wielu cywilizacjach jałowiec stanowił symbol życia wiecznego i zwycięstwa nad śmiercią. Zdobiono nim ikony podczas świąt religijnych, a jego drewna używano do kultowych pochówków. Był szeroko wykorzystywany w medycynie ludowej (m.in. z uwagi na zawartość fitoncydów o właściwościach antybiotycznych). W *De materia medica* autorstwa greckiego botanika, medyka i farmakologa działającego w Rzymie w czasach Nerona — Pedianiosa Dioskuridesa (ca 40 — ca 90), w księdze będącej pierwszą encyklopedią medyczną i prekursorem farmakopei, napisanej w latach 50–70, zawarta jest informacja o szyszkojagodach jałowca pospolitego (*Juniperus communis* L.), używanych w charakterze środka antykoncepcyjnego¹⁹. W średniowieczu jałowiec pospolity uważany był za lek uniwersalny. Święta Hildegarda z Bingen (1098–1179)²⁰, frankońska uczona, mistyczka i uzdrowicielka — zwana „Sybillą znad Renu”, zalecała go w chorobach płuc, wątroby i nerek.

W Holandii i Flandrii tradycyjnym napojem alkoholowym, stosowanym w medycynie od XVI wieku, był gin o gęstej konsystencji, produkowany z melasy z dodatkiem szyszkojagód jałowca pospolitego, o nazwie *Jenever* (*Geniewre*, z franc. *genièvre*). Z kolei na Słowacji od XVI wieku spożywa się tradycyjny regionalny napój alkoholowy, zawierający jagody jałowca, macerowany z dodatkiem ziół leśnych lub górskich („wódka lasu”), nazywany po słowacku i czesku *borovička*, po czesku także *jalovcová*, po węgiersku — *borovicska* (por. też *borókapálinka*²¹), po słoweńsku — *brinjevec*, po serbsku — *klekovača*, po polsku — *jałowcówka*. W nieodległych od nas krajach bałtyckofinńskich jagody jałowca, a także jego gałązki, są odwiecznie cenionym dodatkiem nadającym wyrobom piwnym swoisty aromat. Od IX wieku w Finlandii popularne jest dojrzewające, niskoalkoholowe, tradycyjnie warzone, gęste piwo o nazwie *sahiti* nalewane chochlą, zawierające w swym składzie gałązki i szyszkojagody jałowca; jednym z jego ergonimów jest *savukataja* ‘jałowiec dymny’. Również w wielu regionach Słowiańszczyzny²², w tym na naszych rdzennych terenach, upajano się *kadykowym*/

¹⁷ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (1980), w przekładzie z języków oryginalnych, oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Biblia Tysiąclecia, wyd. 3 popr., Pallotinum, Poznań – Warszawa.

¹⁸ Zob. K. Wojan. *Zrozumieć język fiński*. „Speculum Linguisticum”. Vol. II. Red. tomu M.A. Iwanowski. Warszawa: Bel Studio, 2014, s. 207–208; M. Kuckenburg. *Pierwsze słowo*. Przeł. B. Nowacki. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2006, s. 106–108.

¹⁹ J.M. Riddle. *Contraception and abortion from the ancient world to the Renaissance*. London: Harvard University Press, 1992, s. 31.

²⁰ Zob. K. Wojan. *Języki sztuczne. Zapotrzebowanie społeczeństw czy fantazja jednostek? Zarys dziejów interlingwistyki*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2015, s. 38–39.

²¹ Zob. *Compendium historiae naturalis*. Conscriptum a Ludovico Mitterpacher. Budae: Sumptibus et Typis Typographiae Regiae Universitatis Pesthiensis, Anno 1799, s. 340–341.

²² K. Moszyński. *Kultura ludowa Słowian*. T. 1: *Kultura materialna*. Wyd. 2 powojenne. Warszawa:

jałowcowym psiwem, zwanym też kozicowym (kozice oznaczają ‘młode pędy jałowca’). W Szwecji zaś z owoców jałowca robiono aromatyczną kawę²³.

Jałowiec jest ważnym (i wielokrotnie wymienianym) drzewem w *Kalevali*, w poemacie znaczącym dla kształtowania się tożsamości narodowej Finów i Karelów²⁴.

W tradycji ustnej Ingrów istnieje piękna i poruszająca legenda o jałowcu porastającym wzgórze nieopodal wioski i otaczanym czcią przez jej mieszkańców. Wskutek złych języków został on zrównany z ziemią przez niegodziwego wikariusza. Dla starego pokolenia jałowiec jest drzewem znaczącym, dającym siłę większą niż jakiegokolwiek inne²⁵.

Według wierzeń ludowych drzewo jałowcowe jest wyjątkowe i postrzega się je wyłącznie jako „dobre” i zapewniające ludziom bezpieczeństwo. Wiązane jest ono z ogniem i smołą — złe duchy miał odstraszać aromatyczny dym kadzonego jałowca oraz dym z dziegciu (być może od tego właśnie wywodzi się rozpowszechnione w Słowiańszczyźnie słowo *kadzić/czadzić*). Miękką, aromatyczną żywicę jałowca pospolitego, a także niektórych gatunków cyprysów, określa się umiędzynarodowionym mianem *sandarak* (z arabskiego *sandarūs*²⁶). W dawnej polszczyźnie posługiwano się wymiennie nazwami: *żywica jałowcowa* i *sandraka niemiecka*²⁷.

Finowie, nasi bezpośredni sąsiedzi zza Bałtyku, określają siebie samych jako „jałowcowy naród” (fiń. *katajakansa, katajainen kansa*). Ta metafora należy do fińskiego pisarza i dziennikarza, czołowego reprezentanta patriotycznego nurtu realistycznego i naturalistycznego w literaturze Finlandii — Juhaniego Aho (1861–1921), którego utwór *Katajainen kansani*²⁸ [Mój jałowcowy naród — tłum. KW] ukazał się w latach 1899–1900, w okresie wzmożonej rusyfikacji. Jałowiec miał symbolizować wytrzymałość Finów (czyli fińskie *sisu*). Przytoczmy wymowny urywek tej znaczącej noweli (przekład własny — KW):

Potrąfimy ze spokojem wsłuchać się w szum niebiańskiego wiatru niczym jałowiec na kamienistym pagórze. Grom z jasnego nieba rozdziera znienacka świerk na puszczy, lecz w jałowcowy zagajnik bezsilnie uderza. Ponad nim przemykają rycerze, zaś armaty usiłują skłonić go ku ziemi. Lecz jałowiec nie upada. Nie powstaje krwawiąca rana, nie trzaska kość. Kiedy już wrzawa przeminie, wyciąga drzewko swój krótki, rozłożysty pień i skrzypi gałąź do

Książka i Wiedza, 1967, s. 33–34.

²³ M. Szubert. *Opisanie drzew i krzewów leśnych Królestwa Polskiego*. Warszawa: s.n., 1827, s. 355–356.

²⁴ *Kalevala*. Z fińskiego przełożył i komentarzem opatrzył J. Litwiniuk. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1998.

²⁵ H. Relve. *Puiden juurilla. Puut ja pensaat luonnossa ja kansanperinteessä*. Jyväskylä: Atena, 1997.

²⁶ Słowo *sandarūs* pojawiło się w znaczeniu ‘żywicy’ w średniowiecznym piśmiennictwie uczonych arabskich — Awicenny (Ibn Sina, 980–1037) i Ibn al-Baitara (1197–1248), skąd w XVI wieku przeniknęło do języków kręgu współczesnej cywilizacji europejskiej. Zob. *AlWaraq.net*. [Online] <<http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchall?book=-1&option=1&offset=1&searchtext=2LPZhti v2LHZiNiz&WordForm=1&RangeOp=-1>> (1.10.2014).

²⁷ I.R. Czerwiakowski. *Botanika lekarska do wykładów oraz dla użytku lekarzów i aptekarzy skreślona*. Kraków: Nakładem autora, druk. Uniwersytetu, 1861, s. 71.

²⁸ J. Aho. *Katajainen kansani. Ja muita uusia ja vanhoja lastuja vuosilta 1891 ja 1899*. Helsinki: WSOY, 1899. [Online] Project Gutenberg eBooks of *Katajainen Kansani* by Juhan Aho. <<http://www.gutenberg.org/cache/epub/13768/pg13768.html>> (18.10.2014).

gałęzi: — Rośnijże mi dotąd, ja taka urosnę. — I zanim się obejrzyś, będzie przez stopy i koła wycięta bruzda w poszyciu. A kiedy jeździec nazajutrz wyruszy w poszukiwaniu wczorajszych śladów, już ich nie znajdzie. Droga obrośnie, a jałowcowy młodnik będzie jak nietknięty.

(Juhani Aho, *Katajainen kansani*)

W kwestii międzynarodowego terminu *Juniperus*

Łacińska nazwa rodzajowa *Juniperus* występuje już u Pliniusza i Wergiliusza. Jedna z upowszechnionych w lingwistyce wersji przypisuje jej źródłosłów **joini-parus* ‘dostarczający gałęzi do wyplatania’²⁹ lub ‘dostarczający jagód jałowca’ (**yoi-ni* ‘jagoda jałowca’)³⁰; stanowi element połączenia **pau-paros*³¹ bądź też **wwo-paros*³². Niewykluczone też, że pierwsza część kompozytu związana jest z rodzajem *Juncus* ‘sit’, *iunco* ‘trzcina’³³. Julius Pokorny w swym (użytecznym do dziś) dziele *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*³⁴ hasłuje rdzeń *ioi-ni-* przydając mu znaczenie ‘sitowie’ i ilustrując następującym materiałem leksykalnym:

(...) Lat. *iuncus* ‘Binse’ (**joini-ko-s*) gehört zu mir. *ain* ‘Binse’ (**joini-*), Gen. *aine*; über lat. *iūniperus* ‘Wacholderstrauch’; (...) aisl. *einir*, schwed. *en* ‘Wacholder’, nhd. *ēn(e)ke* ds. fällt aus **jainia-*, wodurch der Bedeutungswechsel Binse : Wacholder (s. oben) als alt gesichert würde. Doch ist dann bei mnd. *eynholz* und nhd. *Einbeerbaum* (aus aisl. *einiber* ‘Wacholderbeere’) Einfluß von *ein* ‘ein’ anzunehmen.

Inna hipoteza zakłada pochodzenie celtyckie — *jeneprus* ‘szorstki, drażliwy, kłujący’³⁵. Współcześnie dostrzega się wspólność pól semantycznych obu nazw, przejawiając się w cesze: ‘igłowy, kłujący’, opisującej typ liści rośliny³⁶.

²⁹ Hasło **moždževělъ*. [W:] *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Вып. 20: **morzatъivъ *tъrsknъti*. Ред. О.Н. Трубачев. Российская академия наук. Институт русского языка. Москва: Наука, 1994, s. 107–109. [Online] <<http://etymolog.ruslang.ru/doc/essja20.pdf>> (1.10.2014).

³⁰ Hasło **per-1*. [W:] *The American Heritage® Dictionary of Indo-European Roots*. Rev. and ed. by C. Watkins. 2nd edition. Boston – New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2000. [Online] <<http://www.proto-indo-european.ru/dic-watkins/ier-p.htm>> (1.10.2014).

³¹ Tamże.

³² Tamże.

³³ Hasło *Juniper*. [W:] D. Harper. *Online Etymology Dictionary*. Programming by D.C. Buglione. Sponsored Words. 2001–2014. [Online] <<http://www.etymonline.com/index.php?term=juniper>> (31.10.2014).

³⁴ J. Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. 2 Bände. Bern und München: Francke Verlag, 1958.

³⁵ Zob. Г.Н. Чимитдоржиева. *Исторические связи бурятского и эвенкийского языков (на примере лексики)*. Улан-Удэ: Издательство БНЦ СО РАН, 2012, s. 112; J. Townsend Mackay M.R.I.A. *Flora hibernica*. Dublin: William Curry Jun and Company, 1892, s. 259.

³⁶ Zob. Г.Н. Чимитдоржиева. *Исторические связи бурятского и эвенкийского....*, s. 112.

Z kolei Owidiusz w sposób „obrazowy” wywodził pochodzenie *Juniperus* od jałowca sabińskiego (sawiny) (łac. *Juniperus sabina*), wykorzystywanego jako środek poronny (łac. *iuvenis* ‘młoda kobieta’, *parere* ‘rodzić’)³⁷.

W *Biblii* nazwa *Juniper* interpretowana jest jako hebrajskie słowo *rethem*, oznaczające pustynny ‘krzew o białych kwiatach’, którego drewna użyto do budowy świątyni Salomona³⁸. Nie wykazuje ono tam jednak żadnego powiązania z wiecznie zielonym drzewem/krzewem europejskim.

Nomenklatura naukowa *Juniperus* została wprowadzona do obiegu literaturowego przez uppsalskiego przyrodnika — Karola Linneusza w 1753 roku w dziele *Species Plantarum*³⁹.

Pierwsze użycie dwuczłonowej nazwy *Juniperus communis* w polskim piśmiennictwie botanicznym, określającym roślinę jako gatunek, miało miejsce w pracy z roku 1841 o tytule: *Gromady przyrodzone królestwa roślinnego* podług układu francuskiego botanika, dyrektora paryskiego ogrodu botanicznego — Antoniego Wawrzyńca (Antoina Laurenta) de Jussieu’a w wydaniu Szymona Pisulewskiego⁴⁰; nazwa zwyczajowa gatunku w funkcji hiperonimicznej została odniesiona do rodzaju *Juniperus*⁴¹. Wcześniej gatunek ten był opisywany jako *Juniperus baccifera*, *J. minor*, *J. montana*, *J. vulgaris*, *J. foliis sessilibus* w drugim tomie dzieła przyrodnika, księdza Krzysztofa Kluka⁴² — *Dykcyonarz roślinny, w którym podług układu Linneusza są opisane rośliny nie tylko krajowe, dzikie, pożyteczne albo szkodliwe...* z 1787 roku.

Podstawa łacińska odzwierciedliła się w nazwach określających rodzaj *Juniperus* w większości języków i etnolektów europejskich⁴³, m.in. we włoskim *ginepro*, hiszpańskim *enebro* (daw. *ginebro*), katalońskim *ginebre*, prowansalskim *genèbre*, francuskim *genévrier*, *genièvre*, rumuńskim *ienupăr*, galicyjskim *zimbro*, baskijskim *ipar-ipurua*, *ipar-orrea*, w portugalskim krzew ten jest powszechnie określany jako *cedro*, *genebreiro*, *junípero*, *junípero-comum*, *zimbrão*, *zimbro*, *zimbro-anão*, *zimbro-comum*, *zimbro-rasteiro*, *zimbro-vulgar*; w piemonckim *zenèiver*, *genèiver*, niderlandzkim *jene-*

³⁷ Dociekania etymologiczne (przegląd stanowisk starożytnych, średniowiecznych uczonych etc.), dotyczące nazwy rodzajowej *Juniperus* zawarte są w artykule M. Vogtherr. *Juniperus*. [Online] <<http://www.volkoomen.nl/I,%20J,%20K/Juniperus.htm>> (31.10.2014). Zob. też M. Rejewski. *Pochodzenie łacińskich nazw roślin polskich*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1996, s. 91.

³⁸ Hasło *Juniper*. [W:] D. Harper. *Online Etymology Dictionary...*

³⁹ Caroli Linnaei. *Species Plantarum*. Holmiae: Impensis Laurentii Salvii, 1753.

⁴⁰ *Gromady przyrodzone królestwa roślinnego*. Podług układu Ant. Wawrz. de Jussieu wyd. przez S. Pisulewskiego. Warszawa: W Drukarni Juljana Kaczanowskiego, 1841, s. 261; 263. [Online] <http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10304294_00265.html> (31.10.2014).

⁴¹ E. Majewski. *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych...*, s. 415.

⁴² K. Kluk. *Dykcyonarz roślinny, w którym podług układu Linneusza są opisane rośliny nie tylko krajowe, dzikie, pożyteczne albo szkodliwe: na roli, w ogrodach, oranżeriach utrzymywane: ale oraz i cudzoziemskie, które by w kraju pożyteczne być mogły albo z których mamy lekarstwa, korzenie, farby etc., albo które jakową nadzwyczajność w sobie mają: ich zdatności lekarskie, ekonomiczne, dla ludzi, koni, bydła, owiec, pszczoł etc. utrzymywanie, z poprzedzającym wykładem słów botanicznych i kilkorakim na końcu regestrem*. T. II. Warszawa: Drukarnia Xięży Piarów, 1787, s. 66–67.

⁴³ Ekwivalenty przekładowe zaczerpnięte zostały z dostępnych, popularnych słowników dwujęzycznych.

verbes, szwedzkim *en*, duńskim *ene*[*bær*], islandzkim *einir*⁴⁴, *einer*⁴⁵, norweskim *eine*, *einer*. Odcisnęła ślad także w językach pozaeuropejskich, na przykład w hebrajskim ג'וניפירו [wym. *juniper*], gudźarati જુનિપર [wym. *yunipara*], hindi जुनिपिर [wym. *juni-para*], jawańskim *jintan saru* etc. W etnolekcie walońskim spotyka się natomiast nazwy: *franc pecti*, *djneuve*, *peton*, z czego jedna zdaje się mieć źródłosłów łaciński. W języku angielskim utrwaliła się nazwa *juniper*, będąca pożyczką francuską, zaś nazwa staroangielska — co ciekawe — ma postać kompozytu: *cwicbēam* ‘drzewo życia’⁴⁶. *Dictionary of Old English Plant Name* przy hasle *cwicbēam-rind* wylicza znaczenia: 1) kora jarzęba pospolitego (jarzębiny) (*Sorbi aucupariae cortex*), 2) kora wiązu górskiego (*Ulmi glabrae cortex*), 3) ? kora krzewu jałowca pospolitego (*Juniperi cortex*)⁴⁷. Nie wszystkie języki z kręgu europejskiego adaptowały postać słowną *Juniper*. W części współczesnych etnolektów utrwaliły się własne nazwy zwyczajowe, np. w niemieckim *Wacholder* (od starogermań. *wachal* ‘przebudzenie’ i *tar* ‘drzewo’⁴⁸), a dla *Juniperus communis* — *Machandel*, *Kranawitt*, bawarskim *Kranawitt*, *Kranawittn*, farerskim *baraldur*.

Nowogrecka nazwa zwyczajowa jałowca to *άρκευθος*, jednak w użyciu są jeszcze dwie inne, a mianowicie: *γιοσνίπερος* i *κέδροσ*, zaś w odmianie cypryjskiej funkcjonuje termin *αόρατος*.

W charakterze uzupełnienia można jeszcze dodać, iż nazwa naukowa glikozydu *juniperyna*, występującego w jałowcu, należy niewątpliwie do kategorii zapożyczeń sztucznych o rdzeniu łacińskim.

Rekonstruowana etymologia nostratycka nazwy *Juniperus* na obecnym etapie dociekają komparatystycznych przedstawiana jest następująco⁴⁹:

Eurazjatycka: *ńajŋV

Znaczenie: ‘drzewo iglaste’

Indoeuropejska: *ńoiniā ‘jałowiec’⁵⁰

Altajaska: *ńiāńe ‘jodła’

Uralska: *ńāńV ‘modrzew; *Larix sibirica*’⁵¹

⁴⁴ Wyraz *einir* jako przymiotnik oznacza ‘samotny’, jako liczebnik zaś znaczy ‘jeden’.

⁴⁵ Synonimicznymi leksemami są *brake* i *brisk*. Zob. *ISLEX. Ordboka*. Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. Reykjavík. [Online] <<http://islex.lexis.hi.is/islex/no?ord=9577&dict=NO&samleit=einir&nlo=1&nlj=1&fuzz=1&mal=NO>> (1.10.2014).

⁴⁶ Jałowiec jest drzewem wiecznie zielonym, stąd być może wynikają takie konotacje. Por. nazwę drzewa (także z rodziny cyprysowatych) **żywotnik** (tuja, biota, *Thuja L.*), będącą kalką jako ‘drzewo życia’ (z łac. *arbovitae*) w licznych językach europejskich: niem. *Lebensbaum*, niderl. *levensboom*, portug. *árvore-da-vida*, ros. *жизненное дерево*, est. *elupuu*, łuz. *dušan* itd.

⁴⁷ Hasło *Cwicbēam-rind*. [W:] *Dictionary of Old English Plant Name*. Ed. by P. Biermaumer, H. Klug, H. Sauer, U. Krischke. University of Graz (Austria) — University of Munich. [Online] <http://olden-english-plantnames.org/about/latest_entries/875-cwicb-am-rind?page=91> (1.10.2014).

⁴⁸ F. Hageneder. *Magia drzew*. Przeł. M. Czekański, Warszawa: Świat Książki, 2006, s. 118.

⁴⁹ Etymologie wyekscerpowano z bazy: *The Tower of Babel. An International Etymological Database Project...* [Online] <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/response.cgi?single=1&basename=%2Fdata%2F-nostr%2Fnostr&text_number=1100&root=config> (1.10.2014).

⁵⁰ J. Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch...* Bd. 1, s. 208.

⁵¹ K. Rédei et al. *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Bd. 1: *Uralische und finnisch-ugrische Schicht*. Lieferung 3. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986, s. 302.

Drawidyjska: ? *van-i ‘rodzaj drzewa iglastego’⁵²

Komentarz: zob.⁵³ **ḥAyn[i]* ‘drzewo iglaste’.

Poniżej przytoczone zostały rekonstruowane przez komparatystów nostratyków protoformy⁵⁴: protoindoeuropejska (**yoin-*), protogermańska (*jainia-z, **jain=*), protoałtajska (*ḡiāḡe), prototungusko-mandżurska (*ḡiāḡ-ta), protojapońska (**məm̄i* (~-ua-)), protouralska (*nāḡV) oraz protodrawidyjska (*van-i).

Protoindoeuropejska⁵⁵: **yoin-*

Znaczenie: ‘jałowiec’

Germańska: **jain-ia-* m., **jain=*

Łaciński: *iūniperus*, gen. -ī f. ‘krzew jałowca’

Protogermańska: *jainia-z, **jain=*

Znaczenie: ‘jałowiec (*Juniperus*)’

Staronordyjski: *eini-r* m. ‘jałowiec, *Juniperus*’

Norweski: *eone(r)*

Szwedzki: *ēn*

Duński: *ene(-ber)*

Średnio-dolno-niemiecki: *eyne-beren-holt*

Dolnoniemiecki: *ēn-bere*, *ēn(e)ke*; *ein-beren-bōm*, *eyn-holt*

Staro-wysoko-niemiecki: { *einbere* ‘Paris quadrifolia’ }

Średnio-wysoko-niemiecki: { *einbere* ‘Paris quadrifolia’ }

Protoałtajska: *ḡiāḡe

Znaczenie: ‘jodła’

Tungusko-mandżurska: *ḡiāḡ-ta

Japoński: **məm̄i* (~-ua-)

Komentarz: Izogłosa tungusko-japońska⁵⁶

Prototungusko-mandżurska: *ḡiāḡ-ta

Znaczenie: ‘jodła’

Ewenkijski: *ḡāḡte*

Eweński (lamucki): *ḡāḡtə*

Negidalski: *ḡāḡta*

Literacki mandżurski: *wantaḡa*

Ulczeński: *wanḡta*

⁵² T. Burrow, M. B. Emeneau. *A Dravidian etymological dictionary*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1984.

⁵³ A. Dolgopolski. *Nostratic Dictionary. Long-range etymologies*. Unpublished, s. 606. [Online] <<http://starling.rinet.ru/descrip.php?lan=en#bases>> (1.10.2014).

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ J. Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch...* T. 1. s. 208.

⁵⁶ С.А. Старостин. *Алтайская проблема и происхождение японского языка*. Москва: Наука, 1991, s. 81.

Orok (uilta): *wan̄ta / wan̄ita*

Nanajski (goldyjski): *wan̄ta*, dial. *nan̄ta*

Udehejski: *nan̄ta*

Komentarz: Języki południowe ujawniają tu *w*-refleks, typowy dla *ŋ- przed dyftongiem i samogłoską tylną, zatem *-ā-* w podgrupie północnej musi być sekundarne (prawdopodobnie ślad tego pozostał w dialekcie tompońskim języka eweńskiego, w którym odnotowuje się formę *nan̄ta*)⁵⁷.

Protojapońska: **məm̄i* (~-*ua-*)

Znaczenie: ‘jodła’

Średniojapoński: *mòm̄i*

Tokyo: *móm̄i*

Kyoto: *móm̄i*

Kagoshima: *momí*

Komentarz: Rekonstrukcje akcentu są niepewne⁵⁸; odmiana Kyoto i Kagoshima wykazują nienormalnie wysoki ton i dwa akcenty (*mòm̄i* i *móm̄i* są poświadczone w słowniku Ikuko hen Mochizuki⁵⁹).

Protouralska: *nāŋV

Znaczenie ‘modrzew’

Komi (zyriański): *ńia* (Ud. I), *nia-pu* (S), *ńeja-pu* (Lu.) ‘modrzew; Larix sibirica’

Chantyjski (ostiacki): *nāŋk* (V), *nāŋk* (DN O) ‘modrzew’ (> Mansi So. LO *nāŋk*)

Mansyjski (wogulski): *ńik* (KM P), *ńixjiw* (KU) ‘modrzew’

Protodrawidyjski: *van-i

Znaczenie: ‘rodzaj drzewa iglastego’

Protopołudniowodrawidyjski: *van-i

Prototelugu: *van-i

Skąd się wzięło słowo *jałowiec*?

Na terenie Słowiańszczyzny daje się zauważyć brak homogenicznej nomenklatury dotyczącej jałowca. Zdaniem niektórych spośród sławistów miałyby to wynikać z faktu, iż Prasłowianie byli mało zainteresowani drzewem, nieprzedstawiającym większej wartości budulcowej⁶⁰. Należy tu przypomnieć, iż pradawne ludy, zarówno słowiańskie, jak i niesłowiańskie, często nie rozróżniały poszczególnych gatunków drzew, co znalazło przejaw m.in. w użyciu nazw o charakterze hiperonimicznym w stosunku do

⁵⁷ В. Цинциус и др. *Сравнительный словарь тунгусоманьчжурских языков. Материалы к этимологическому словарю*. Т. 1. Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1975, s. 657–658.

⁵⁸ S.E. Martin. *The Japanese Language Through Time*. New Haven — London: Yale University Press 1987, s. 484.

⁵⁹ Ikuko hen Mochizuki. *Ruiju myōgi shō, yonshu shōtentsuki wakun shūsei* [類聚名義抄四種声点付和訓集成]. Tōkyō Kasama Shoin Shōwa 49. Tōkyō 1974.

⁶⁰ Za W. Budziszewska. *Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej*. Wrocław: Ossolineum, 1965.

odrębnych zbiorów nomenklaturowych. Starożytni Grecy i Rzymianie nazywali cedry i jałowce tym samym słowem (grec. *κέδρος*, łac. *cedrus*). W handlu prowadzonym ze Starym Światem *drewnem cedrowym* określano wonne, żywiczne drewno zarówno cedru i jałowca, jak i cisa (podobieństwo słoju i czerwono-brunatnego zabarwienia)⁶¹.

Prasłowiańska praforma **alovъсь / *jalovъсь* w odpowiednio zaadaptowanej postaci ma swoje kontynuanty we wszystkich słowiańskich systemach lingwalnych, zarówno w językach ogólnonarodowych, jak i w regionalnych etnolektach, m.in.:

- w grupie wschodniosłowiańskiej: w rosyjskim *яловец*, ros. reg. *еленец* (Dal⁶²), *яленец* (Vasmer⁶³), białoruskim *ядловец*, *еленец*, *ядленец*, *яленец*, ukraińskim *яливець*, *яловець*, ukr. reg. *ялинець*, *ялувець*;
- w grupie zachodniosłowiańskiej: w polskim *jałowiec*, pol. gwar. *jadłowiec*, *jodłowiec* (od *jodła* ‘sosna; świerk’), *jałowz*, *jałowe*, *jiglena* i in., górnołużyckim *jałorc*, przest. *jałorc*, *jawolc*, dolnołużyckim *jałowc*, *jałowjeńc*, *jałońc*, przest. *jałoycz*, czeskim *jalovec*, *jalovčinky*, *galowec* (Linde)⁶⁴, słowackim gwar. *jalovec*, także w zn. ‘cierń’;
- w grupie południowosłowiańskiej: w słoweńskim *jalovč* ‘pnącze winorośli’, dolnoserbiskim *jałowjeńc*, bułgarskim reg. *яловник*.

W polszczyźnie funkcjonuje wiele ekwiwalentów regionalnych i ludowych nazwy zwyczajowej *jałowiec*, a mianowicie: *kadyk / kadek* (ze szwą⁶⁵) i *kadykowe jagody* (w etnolekcie kaszubskim i gwarach: mazurskiej oraz warmińskiej)⁶⁶, *jiglena*, *jałowc* i *jałowz* (w kaszubskim), *brzewik* (na Pomorzu), *jadłowiec* (dialekty wileńskie)⁶⁷. Inne nazwy używane w Polsce to *brewik*, *cedr*, *cupok*, *jagłowiec*, *jedłowiec*, *jelowiec*, *jałosz*, *jałycie*, *jiglena*, *jiglina*, *jałowić*, *jodłowiec*⁶⁸, *jaglinka*, *jałowec*, *jałowieć*, *jałowc*, *jałowiec*, *jeglina*, *jeglin*, *jiglinka*, *jodłowiec*, *kadykowe drzewo* itd.⁶⁹. W dokumentach piśmienni-

⁶¹ F. Hageneder. *Magia drzew...*

⁶² В.И. Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Т. 1. Изд. испр. С-Петербург — Москва: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа 1880. Zob. [Online] <<http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc2p/233318>> (18.10.2014).

⁶³ М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 2. Изд. 2. Москва: Прогресс, 1986, s. 14.

⁶⁴ S.B. Linde. *Słownik języka polskiego*. T. 1. Cz. 2: G–L. Warszawa: u autora, 1807, s. 198. [Online] <http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=54870> (1.10.2014).

⁶⁵ Za K. Szcześniak. *Kadyk, czym jest...*

⁶⁶ Zob. E. Majewski. *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich*. Warszawa: nakładem autora, 1894, s. 415.

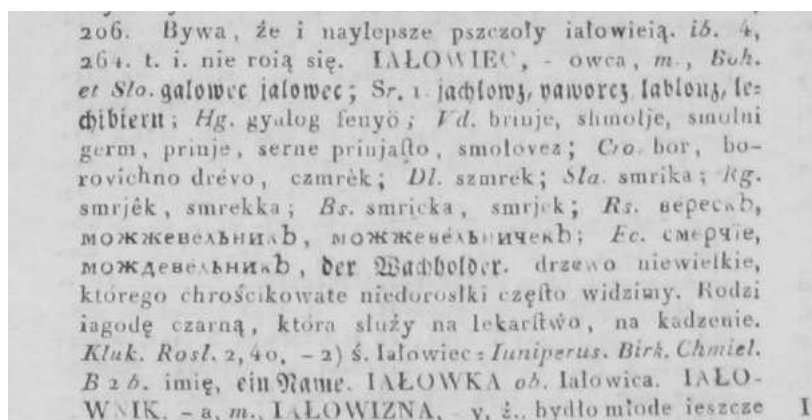
⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Nazwy powyższego ciągu synonimicznego od *cedr* po *jodłowiec* wymieniane są w pracach: L. Antkowiak. *Rośliny lecznicze*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, 1998, s. 116; A. Paluch. *Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej*. Acta Universitatis Wratislaviensis, 752. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1984, s. 60–61. Dodatkowo wyliczenie uzupełniono o formacje: *brewik*, *cupok*, *jałosz*, umieszczone w wykazie zawartym na stronie *Fotografie roślin. Photographs of plants*. [W:] *Galeria Buki / Beech Gallery*. [Online] <<http://www.fitofoto.eu/>> (5.11.2014).

⁶⁹ *Jałowiec pospolity*. [W:] *ForumKwiatowe.pl. Portal polskich florystów*. Zespół pracowników Uniwersytetu Rzeszowskiego w ramach projektu „Traditional and wild” realizowanego przez Stowarzyszenie Pro Carpathia w Rzeszowie, współfinansowanego ze środków EFRR. [Online] <<http://www.forumkwiatowe.pl/jalowiec-pospolity/>> (20.10.2014). Por. też pracę prof. K. Szcześniak.

czych polskich, począwszy od XVI wieku, przeważa nazwa *jałowiec*; przeszła ona do uzusu ogólnopolskiego. Jednakże mniej „swojska” forma *kadyk* również bywa spotykana w piśmiennictwie; jej wystąpienie odnotowuje m.in. „Pamiętnik Fizjograficzny” (t. V) z roku 1885.

Samuel Bogumił Linde w swym dziele *Słownik języka polskiego* (Warszawa 1807) wylicza szereg międzyjęzykowych odpowiedników dla słowa *jałowiec* (ryc. 2).

Ryc. 2. Artykuł hasłowy JAŁOWIEC w *Słowniku języka polskiego* S.B. Lindego.

T. 1. Cz. 2: G–L. Warszawa 1807, s. 198.

Źródło: <http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=54870> (1.10.2014).

W ogólnym leksykonie języka bułgarskiego nie przytoczono żadnej modyfikacji ogólnosłowiańskiej formy **(j)alovъсь*. W bułgarszczyźnie jałowiec określa się słowem *хвойна*, zatem w nazwie tej zakodowana została *choina*, biorąca swój rodowód z prasłowiańszczyzny, a mianowicie z **xvoja* od i.e. **sku(o)i-eh*, mającego słowną reprezentację w litewskim i łotewskim w postaci *skuja* ‘sosnowa igła’. Istnieją oczywiście także liczne synonimy ludowe i regionalne: *андрѣч*, *арѣч* (por. turecki *ardıç*)⁷⁰, *боровица* (por. pol. *bór*), *елховник*, *клека*, *кацарка*, *овина*, *свина*, *сеховник*, *смрика*, *смърч*, *увина*, *фунда*, *хвоя*, *яловник*⁷¹. Jak widać, alfabetyczny ciąg przytoczonych określeń synonimicznych słowa *хвойна* zamyka — posiadający piętno słowiańszczyzny — *яловник*. Pojawia się również „swojski”, znajomo brzmiący *елховник*.

Warto też zwrócić uwagę na słowo *излица* występujące w gwarze grodzieńskiej języka białoruskiego i oznaczające ‘igłę (szpilkę)’. Z kolei podobnie brzmiące rosyjskie *излица* desygnuje ‘myszopłoch, ruszczyk’ (*Ruscus*), z rodzaju szparagowatych; na obszarze Słowiańszczyzny występuje jego reprezentant — myszopłoch kolczasty (*Ruscus aculeatus*), ros. *излица колючая*, posiadający czerwone jagody.

⁷⁰ Na temat etymologii turkijskiej wyrazu *ardıç* zob. szerzej w pracy: Г.Н. Чимитдоржиева. *Исторические связи бурятского и эвенкийского...*, s. 112.

⁷¹ *Хвойна синя — Juniperus Communis*. L. [W:] *Енциклопедия на билките*. [Online] <<http://www.bilkitebg.eu/%D1%85%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B8%D0%BD%D1%8F-juniperus-communis-l/>> (20.10.2014). Zob. też *Хвойна (боровица, клека, кацарка, овина, фунда, яловник)*. [W:] *Zdrav.slovno.com*. [Online] <<http://www.zdravoslovno.com/juniper/>> (20.10.2014).

W języku czeskim igła (szpilka) drzewa nosi zaś nazwę *jehlice*.

Występujące z kolei w języku rosyjskim słowo *яловник* odnosi się nie do jałowca, lecz do ...ruty (*Ruta graveolens*); termin ten chociażby rejestruje słownik Dala. Ruta jest równie jak jałowiec cenioną rośliną ziołoleczniczą, ponadto w tradycji ludowej przypisywano jej moc odwracania czarów i odpędzania zła⁷². Obydwie rośliny — i jałowiec, i ruta — od czasów starożytnych uchodziły w medycynie naturalnej za popularny środek antykoncepcyjny⁷³. Ciekawe, iż w ludowych przyśpiewkach weselnych, zebranych przez etnografa i kompozytora, prekursora antropologii kultury — Oskara Kolberga, jałowiec pojawiał się obok ruty („Zielona ruta, jałowiec, lepszy młodzieniec niż wdowiec”)⁷⁴.

W języku ukraińskim jodła (*Abies*) nosi nazwę *ялиця*, zaś świerk (*Picea*) to *ялина*; obydwie rośliny prezentują rodzinę sosnowatych (por. pol. *jedlina*), na co wskazuje ich nomenklaturowa postać. Często nazwa *ялиця* określa również świerk. W pierwiastkach obu form dostrzec można zbieżność nagłosową zgłoski z formą ogólnosłowiańską. W ukraińskim jodła pospolita (j. biała, *Abies alba*) to *ялиця біла*, a także *смерека біла* i *єліче* (ta ostatnia nazwa występuje m.in. na Łemkowszczyźnie). Z kolei świerk pospolity (*Picea albies*) ma swoje ukraińskie odpowiedniki: *ялина європейська* (*звичайна*) oraz *смерека*. Mowa ukraińska szczególnie bogata jest w nazewnictwo regionalne i gwarowe odnoszące się do świerku pospolitego⁷⁵. W rejonie dykańskim obwodu połtawskiego funkcjonuje nazwa *ель*, w rejonie sławuckim obwodu chmielnickiego roślina ta znana jest jako *смеречина*, na Łemkowszczyźnie — *смерека*.

Zwraca uwagę nazwa *яглиця* (< *jagǫlica) w kolokacji *яглиця звичайна*, która desygnuje podagrycznik zwyczajny (*Aegopodium podagraria* L.) Sama forma rośliny asocjuje z formami opisanymi powyżej, odnoszącymi się do zupełnie innych taksonów. Wśród tych gwarowych określeń jadalnego podagrycznika pojawiają się *снитка*, *борщівка*, *насерник*. W gwarach ruskich występują też formalnie zbliżone formy *ягель*, *ягила* i *ягала* oznaczające ‘mech reniferowy’ używany jako pożywienie⁷⁶, wyprowadzane z od fińskiego *jäkälä* ‘mech’ (por. karel. *jägälä*, saamsk. *jiegel*). Słowiańskie słowa *jagǫla* w zn. ‘jakaś roślina jadalna; ziarno prosa’, *jagǫlʹ* w zn. ‘jakieś warzywo’ oraz polskie *jażdło* (*Lappago racemosa*) — podobnie w ukraińskim i serbskochorwackim — zdają się wywodzić od tej samej podstawy bałtyckofińskiej (bądź uralskiej). Dodać należy, iż jażdło jest ostrą, kłującą trawą o czerwonej barwie⁷⁷.

⁷² Zob. T. Wielgosz. *Wielka księga ziół polskich*. Poznań: Publicat S.A., 2008.

⁷³ Por. K. Stebnicka. *Jak to robiły kobiety w starożytności...* [Online] *Historia. Focus.pl*. <<http://historia.focus.pl/swiat/jak-to-robily-kobiety-w-starozytynosci-398>> (20.10.2014).

⁷⁴ O. Kolberg. *Dzieła wszystkie*. T. 67: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym*. Cz. 1. Z druków i rękopisów opracował J. Pawlak. Red. D. Pawlakowa. Kraków: Polskie Towarzystwo Muzyczne — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1986, s. 58; 480; 510–511; 641.

⁷⁵ Н. Яната. *Українські народні назви рослин*. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1973, s. 49.

⁷⁶ L. Bednarczuk. *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 104.

⁷⁷ *Насло красныи*. [W:] В.И. Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Т. 2: И–О. Изд. испр. С-Петербург — Москва: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа 1881 s. 187.

W kwestii mian stosowanych w odniesieniu do jałowca to w ukraińskim istnieją regionalne formy nazewnicze: *верес, божевельник, боровиця, джанепіна, джаран, джаранин, дженяпіна, можевел*.

Po słowacku jałowiec zwie się *borievka* (od *bor* ‘sosna’, pot. też pol. *borówka* ‘jagoda’, słow. *borovica*), prócz tego w gwarach spotyka się też postać *borievča*.

W makrojęzyku serbskochorwackim jałowiec określa się mianem *клека, клечица* (*klečica*). W etnoleckie chorwackim ciąg synonimiczny kleki tworzą: *боровица, вења, смрека*⁷⁸. Zaznaczyć należy, iż słowo *смрека* w tym makrojęzyku oznacza ‘świerk’. Z kolei termin desygnujący jodłę pospolitą ma postać *obična jela*. W chorwackim termin *obična borovica* (*Juniperus communis*), oznaczający ‘jałowiec pospolity’, posiada szereg ludowych synonimów, m.in. *borovica, brin, brinje, brinj, fenja, kadik, kleka, resnica, smrek, smreka, smrekovica, smrekva, smrekva crna, smrekva črna, smrič, smrička, smriška, smrkovina, smrkva, šmrč, šmreka, šmrika*⁷⁹. Można tu zaobserwować także ciekawe (przypadkowe?) podobieństwo formalne: chorwackiego słowa *resnica* oraz słów wywodzących się z różnych (genealogicznie diametralnie oddalonych) odmian etnolektów saamskich — *reatka, riätká, rátká*.

W bośniackim jałowiec to *kleka* lub *smreka*. Jałowiec pospolity określają natomiast nazwy: *borovac, brin, brina, crna smreka, crna smrekinja, kleka, klekinja, smrčika, smrča, venja*.

Po słoweńsku jałowiec zwie się *brina*. Funkcjonująca w tym języku nazwa *jálovac* oznacza natomiast ‘pnącze winorośli’, nie zaś omawiane tu drzewo. Tę ostatnią nazwę — *jalovec* spotyka się też w onomastyce słoweńskiej — w Alpach Julijskich mianowicie istnieje góra zwana *Jalovec* (2645 m n.p.m.).

W języku macedońskim jałowiec określane jest dwiema nazwami rodzajowymi: *смрека*⁸⁰ (np. *модра смрека* dla *Juniperus communis* ‘jałowiec pospolity’) i *фоја*⁸¹ (np. *дива фоја* dla *Juniperus excelsa* ‘jałowiec grecki, j. wyniosły’).

Wypadałoby podkreślić, iż w etnoleckie wilamowickim (mowie wilamowskiej), uznawanym za odrębny język wysokoniemiecki, który rozwijał się pod silnymi wpływami dialektów fryzyjskich, funkcjonuje postać *jałuowjec*, będąca bez wątpienia transferem słowiańskim (polskim?).

W języku jidysz odnotowano dwie paralelne formy słowne: *קאדיק* [wym. *kadik*] oraz *יאלוועץ* [wym. *jalovec*]. Polszczyzna była źródłem obu pożyczek do języków reprezentujących etnosy od wieków egzystujące na ziemiach polskich.

W nauce wysuwano różne hipotezy⁸² na temat pochodzenia wspólnej Słowianom prasłowiańskiej formy **(j)alovъь*. Jedna z nich przypisuje jej pokrewieństwo ze sło-

⁷⁸ Zob. *Glosbe*. [Online] <<https://hr.glosbe.com/sr/hr/%D0%BA%D0%BB%D0%B5%D0%BA-%D0%B0>> (20.10.2014).

⁷⁹ *Hobi bonsai forum*. HBF — javna zona. Hortikultura: Vrste pinusa, juniperua i picea u HR. [Online] <<http://www.hobibonsai.com/index.php?PHPSESSID=549d19a92acd53fe238c119cd4a2659a&action=printpage;topic=1501.0>> (1.10.2014).

⁸⁰ Hasło *смрека*. [W:] *Македонска енциклопедија*. Скопје: Македонска Академија на науките и уметностите, 2005.

⁸¹ Hasło *фоја*. [W:] *Македонска енциклопедија*...

⁸² Hasło **alovъь / *jalovъь*. [W:] *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Вып. 1: А — *besědъlivъ. Ред. О.Н. Трубачев. Российская академия

wem *jałowy* ‘bezpłodny’, ‘nieurodzajny’, ‘suchy, postny’, wywodzącym się z praformy **alovъjъ*, **alovaja* / **jalovъjъ*, *jalovaja*⁸³, a to z uwagi na obecność u rośliny rozdzielnopłciowych kwiatów, co może uzasadniać określenie *jałowy* (‘bezpłodny’) dla osobników o kwiatach męskich⁸⁴. Jałowiec jest rośliną nagonasienną. Nie można w rozważaniach etymologicznych nie uwzględnić cechy odnoszącej się do miejsca porastania. Roślina ta zadomowiła się mianowicie na obszarach jałowych, suchych, pustych i kamienistych⁸⁵. Jałowiec jest gatunkiem podszytowym i biocenotycznym. Dominuje także w drzewostanach borów bagiennych suchych, świeżych. Jeśli chodzi o gleby, to preferuje ziemie ubogie w substancje odżywcze, często wapienne i piaszczyste oraz torfowe, jednak w miejscach niezalewanych lub wręcz podsychających (nawożenie gleby eliminuje jałowiec). Stąd być może wspomniana wyżej oronimia w językach południowosłowiańskich. W etymologizacji jałowca uwzględnić zatem należy cechę semantyczną ‘jałowość’, odnoszącą się zarówno do ziemi, drzewa, zwierząt, jak i ludzi.

Praforma **(j)alovъjъ*, **(j)alovaja* ma swoje fonetyczno-semantyczne kontynuanty w wielu językach słowiańskich, m.in. bułg. ялов, serskochorw. јалов ‘bezpłodny: o ziemi, bydle’, dial. јалав ‘ts’, słoweń. јалов ‘jałowy, bezpłodny’, ‘pusty’, јал ‘ts’, dial. авов ‘jałowy, bezpłodny (o bydle)’, czes. јаловý ‘bezpłodny’, dial. јаловý ‘niedojny (o bydle), postny’, słowac. јаловý ‘bezpłodny, jałowy’, górnołuż. јаловы ‘jałowy (tylko o krowie), dolnołuż. јаловы ‘jałowy, bezpłodny (głównie o krowach)’, połab. јолüövâ ‘jałowy’, słowiński јалуови ‘jałowy, bezpłodny’, ros. яловый ‘bezpłodny (o bydle)’, ‘pusty, próżny’, ‘niepoddający się orce’, ukr. яловиий ‘jałowy (o krowie, ziemi, roślinach)’⁸⁶.

Wydaje się zwracać uwagę słowo *јолüövâ* ‘jałowy’, egzystujące niegdyś w języku połabskim, wykazujące znaczne podobieństwo fonetyczne z *jałowcem*. Wyraz *јолüövâ* przytacza Vasmer w charakterze synonimu międzyjęzykowego dla objaśnianych etymologicznie leksemów: яловый, ялый⁸⁷, jednak nie zamieszcza on stosownego komentarza. Należy, jak się wydaje, wziąć pod uwagę fakt, iż plemiona Drzewian połabskich od około VIII wieku zasiedlały zachodnio-północny skraj Słowiańszczyzny⁸⁸. Zbieżność fonetyczna i semantyczna pozwala domniemywać, iż w przeszłości plemiona te miały kontakt z ludami bałtyckimi, a być może także i bałtyckofińskimi, które w swoim czasie przebywały na terenach dzisiejszej Polski północnej⁸⁹.

наук. Институт русского языка. Москва: Наука, 1974, s. 69–70.

⁸³ Hasło **alovъjъ*, **alovaja* / **jalovъjъ*, *jalovaja*. [W:] *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский...*, s. 67–69.

⁸⁴ Hasło яловец. [W:] М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка...* Т. 4, s. 554. Zob. też hasło **alovъсь* / **jalovъсь*. [W:] *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский...*, s. 69–70.

⁸⁵ *Jałowiec pospolity*. [W:] Cz. Trąba, K. Rogut, P. Wolański. *Rośliny dziko występujące i ich oznakowanie. Przewodnik po wybranych gatunkach*. Rzeszów: ProCarpathia, 2012, s. 62.

⁸⁶ Hasło **alovъjъ*, **alovaja* / **jalovъjъ*, *jalovaja*. [W:] *Этимологический словарь славянских языков...*, s. 67–69.

⁸⁷ Hasło яловый, ялый. [W:] М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка...* Т. 4, s. 554–555.

⁸⁸ E. Rzetelska-Feleszko. *Polabisch*. [W:] *Wiener Enzyklopädie des Europäischen Ostens. Bd. 10: Lexikon der Sprachen des Europäischen Ostens*. Klagenfurt: Wieser Verlag, 2002, s. 363.

⁸⁹ Zob. M. Jagodziński. *Truso. Między Weonodlandem a Witlandem*. Elbląg: Muzeum Archeologicz-

W etnolektach słowiańskich słownictwo dotyczące 'jałowości', 'nieużyteczności' znajduje odzwierciedlenie w leksyce desygnującej młodą samicę, nieposiadającą jeszcze potomstwa lub bezpłodną (wg Lindego⁹⁰ — *nieużyteczną*). Są to postaci słowne m.in.⁹¹ pol. *jałówka* 'krowa przed wycieleniem', 'samica zwierzęca nieposiadająca potomstwa', dial. *jałowica*, dial. *jałowca*, serskochorw. *јалóвац*, słoweń. *jalovec* 'bepłodne zwierzę', 'bepłodny pień', czes. *jalovec* 'bepłodna owca'. W językach bułgarskim i rosyjskim funkcjonuje słowo *яловица* oznaczające 'bepłodną kobietę', bułg. dial. *йловица* 'gliniasty grunt', dial. *еловица* 'rodzaj gruntu o czerwonawym zabarwieniu', 'bepłodna kobieta', *елувиць* 'gliniasty, jałowy, mało użyteczny grunt, trudny do orania', maced. *јаловица* 'jałowe zwierzę (krowa, koza itd.)', 'niepłodna ziemia', serbskochorw. *јаловица* 'bepłodna krowa, owca', 'nieorane pole', 'cielę', dial. *јаловица* 'owca lub koza, która „przenosi się” jeden rok', słoweń. *jalovica* 'bepłodna samica, zwłaszcza krowa', 'niepłodna ziemia', st.czes. *jalovicě* 'jałówka', słowac. *jalovica* 'ts.', górnl. *jałowca* 'jałówka', dolnl. *jałowica* 'jałówka', połab. *jalivaića* 'jałówka', słowiń. *jalò-іца* 'jałówka', st.rus. *яловица* 'krowa niecielna', *яловица* 'niezapłodniona maciora (o owcy)', 'jałówka', ros. *яловка* 'ts.', ukr. *яловиця* 'młoda krowa', białrus. *яловица* 'jałówka'. Jeśli chodzi o określenia samców, odnotowano m.in. określenia: bułg. *яловак*, *ялѡвак* 'wytrzebiony baran', maced. *яловак* 'wytrzebione zwierzę (o samcu)', serbskochorw. *jalovak* 'kapłon'.

Można też znaleźć paralelę leksykalną w łotewskim w postaci przymiotnika *ālava* w zn. 'jałowy, bepłodny (o krowie, owcy, świni)'. E. Fraenkel w swoim *Litauisches etymologisches Wörterbuch*⁹² podaje formę litewską *olaus* < *olavas 'pusty, jałowy'; jednakże w rzeczywistości forma taka nie istnieje⁹³. *Lietuvių kalbos žodynas*⁹⁴ zaświadcza wprawdzie *oliavas* w zn. 'nieżonaty', *oliava* w zn. 'niezamężna', jednak nie jest to zdecydowanie słowo pochodzenia litewskiego. Ów przymiotnik został wykreowany (być może pod wpływem języka łotewskiego) i okazjonalnie używany przez żmudzkiego pisarza Szymona Dowkonta (Simonas Daukantas, ps. Jakyb Łaukys, 1793–1864), zwolennika odrodzenia piśmiennictwa w języku litewskim⁹⁵.

Jak widać, słowiański pierwiastek **alov-* jest w słowiańszczyźnie dość mocno zakorzeniony. Autorzy artykułu *alovъсь / *jalovъсь w słowniku etymologicznym pod redakcją Trubaczowa zwracają uwagę na zbieżność z walijskim *ial* w zn. 'miejsce w lesie, ogołoczone z drzew, pole'⁹⁶. W języku fińskim *jalo* oznacza natomiast 'szlachetny'. Prawdopodobnie z pierwotnego sensu 'pusty, jałowy' rozwinęły się kolejne znaczenia, przeniesione na zwierzęta itd. W toponimii pruskiej i gwarach niemieckich (Prusy Wschodnie) zachowało się słowo *palwe* 'nieużytki; bagnisty teren porosły jałowcem', por. litew. *palvė* 'nizina nadmorska' i 'moroszka (*Rubus chamaemorus*)', a także *palvas*

no-Historyczne w Elblągu, 2010.

⁹⁰ S.B. Linde. *Słownik języka polskiego...*, s. 198.

⁹¹ Hasło *alovica, *jalovica. [W:] *Этимологический словарь славянских языков...*, s. 66.

⁹² E. Fraenkel *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter, 1962–1965.

⁹³ Jest to uwaga Reginy Venckutė, udzielona mi podczas konsultacji.

⁹⁴ *Lietuvių kalbos žodynas*. Elektroninis variantas. Red. G. Naktinienė et al. T. VIII, s. 1001. [Online] <<http://www.lkz.lt/dzl.php?12>> (1.10.2014).

⁹⁵ Komentarz należy do Reginy Venckutė.

⁹⁶ Hasło *alovъсь / *jalovъсь. [W:] *Этимологический словарь славянских языков...*, s. 69–70.

‘płowy’. W językach fińskich funkcjonują formy pokrewne: w estońskim *palu* ‘polana’, ‘piaszczysty las iglasty’, ‘sucha równina, porośnięta krzakami’, karelskim *palvi* ‘miejsce zamieszkałe’, wogulskim *pāwl* ‘wieś’, węgierskim *falu* ‘ts.’⁹⁷. Por. też saamskie *gálva* ‘suche drzewo’ (< *kālve), *gálvat* ‘wysychać (o drzewie)’, ewenkijski *gar* ‘sucha gałąź’.

Można zaryzykować twierdzenie, iż rosyjskie słowa *ялань* i *елань*, na zasadzie antynomii (enantiosemia?) oznaczające ‘beżleśne miejsce, leśną polanę’, są związane genetycznie z ogólnosłowiańską formą *(j)*alovъсь*. Owe postaci słowne⁹⁸ pojawiają się w różnych regionalnych odmianach językowych, funkcjonujących w obwodach południowo-zachodnich, m.in. woroneskim, tambowskim, samarskim, a także w okręgu sybirskim. Według Vasmera⁹⁹ obydwie leksemy — *ялань* i *елань* stanowią pożyczkę turecką, motywowaną przez baszkirską i tatarską formę *jalan*, altajską, teleucką (dialektalną języka górnoaltajskiego), lebedińską (dialektalną języka górnoaltajskiego), kiurycką (dialektalną języka Tatarów, podgrupy chakaskiej, grupy ujugurskiej¹⁰⁰) — *jalan* w zn. ‘pole, dolina, równina’, barabińską (dialektalną języka tatarskiego), ujugurską — *jalan* w zn. ‘nagi, goły’, szorską — *čalan* ‘równina’, por. koreań. 골짜기 [wym. *goljjagi*]. W języku fińskim nizinę określa się jako *alanko* oraz *alanne*; są to stare derywaty od *ala-*, *alas-*. Człon *ala-* odzwierciedla semantykę ‘coś, co jest niżej, na dole’. Obecnie *ala-*¹⁰¹ w swym pierwotnym znaczeniu występuje w złożeniach (np. *alahuuli* ‘dolna warga’, *alahammas* ‘dolny ząb’ itp., por. *alas* ‘niżej’, *ali-* np. w słowie *aliarvioida* ‘poniżać’). Z kolei *jalka* po fińsku znaczy ‘noga’, lm *jalat* ‘nogi’, *jalan* ‘pieszo’ i wywodzi się od protougrofińskiego *jalka lub *jilka (est. *jalg* ‘noga’, Gen. Sg. *jala*, ter saamski *jill’ke* ‘ts.’, por. węg. *gyalog* ‘pieszo’ oraz złożenie *gyalogfenyö* ‘jałowiec’). Te ostatnie przykłady bywają przytaczane w charakterze odpowiedniości leksykalno-semantycznych z koreańskimi słowami 다리 [wym. *dali*] ‘noga’ i 발 [wym. *bal*] ‘pieszo’¹⁰².

Nie można nie dostrzec przy tym podobieństwa brzmieniowego słów: tureckiego *jalak* ‘drewniana misa dla psa, koryto’ i czagatajskiego (starouzbekiego) *jalay* ‘miska’, które znajdują odzwierciedlenie w ruszczyźnie w postaci *елаха*, *алаха*, *елашка*¹⁰³ w zn. ‘braga, piwo’ i funkcjonują w regionach: wladimirskim, jarosławskim, twerskim i in. Podobieństwo fonetyczne przytoczonych jednostek posiada, jak się wydaje, również motywację semantyczną.

Celowe byłoby chyba rozpatrzenie powiązania formy *(j)*alovъсь* ze słowem ros. *алый* ‘szkarłatny’, st.rus. *аль* ‘ts.’, którego źródłosłów przypisywany jest językom tureckim, por. krym.tat. *al* ‘jasnoróżowy’, tat., kipcz., kazach., czagatajski, ujugurski *al* ‘szkarłatny’¹⁰⁴, bułg. *ален*, azerbejdż. *al*, *al-qırmızı* itd. Do takich przypuszczeń skłania

⁹⁷ O tym zob. L. Bednarczuk. *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 99.

⁹⁸ Hasło *елань, ялань* [W:]. М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка...* Т. 2, s. 13.

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ Klasyfikacja N.A. Baskakova. Zob. С.А. Бурлак, С.А. Старостин. *Сравнительно-историческое языкознание*. Москва: Академия, 2005, s. 336–337. Por. *Классификация тюркских языков*. [Online] <<http://linguodiversity.narod.ru/Links/Altaic/turkclas.htm>> (1.10.2014).

¹⁰¹ Z kolei fiń. *ala* w zn. ‘przestrzeń, obszar’ nie ma pierwotnego znaczenia. Por. K. Häkkinen. *Nykysoomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY, 2004.

¹⁰² Przykład zapamiętany z wykładów na studiach fennistycznych w Uniwersytecie w Turku.

¹⁰³ Hasło *елаха, алаха, елашка*. [W:] М. Фасмер. *Этимологический словарь русского...* Т. 2, s. 13.

¹⁰⁴ Hasło *алый*. [W:] М. Фасмер. *Этимологический словарь...* Т. 1, s. 73.

spostrzeżenie dotyczące czerwono-brunatnego zabarwienia słoików drewna cedrowego (cenione czerwone drewno cedrowe jałowca wirginijskiego [*Juniperus virginiana*]). Jałowiec pospolity wyróżnia się także czerwono-brunatną korą na młodych pędach; ponadto niektóre gatunki jałowca posiadają czerwone owoce. Przywodzi to na myśl także skojarzenie z polskim (słowiańskim), wyżej wspomnianym, słowem *jağło* (*Lappago racemosa*) — dla tej bowiem rośliny charakterystyczna jest również barwa czerwona. Być może czerwień zakodowana w prapostaci **alovъсь* / **jalovъсь* wpływała też z barwy rdzawych gleb czy gliny, z drugiej strony mogło też nastąpić przeniesienie semantyki pierwiastka *al-* na serię form wyrażających 'jałowość, bezużyteczność, bezpłodność'. Zwróćmy uwagę, iż w pratureckim (?) **altun*, czuwaskim *yltan* oznaczają 'złoto'; słowa te stanowią prawdopodobnie złożenia, w których element **a:l* znaczy 'czerwony' (zaś **tun* jest sinicyzmem 銅, por. współczesny chiń. *tong2*, śr.chiń. *đug*, st.chiń. *Log* 'miedź, mosiądz, brąz')¹⁰⁵.

Słowo *еленец* wiązane bywa niekiedy także z „reniferową jagodą” (ros. *оленья ягода*). Vasmer dopuszcza w tym przypadku nawet transfer z języka polskiego, być może z uwagi na obecność nagłosowego *-e* oraz przycisku artykulacyjnego na przedostatniej zgłosce. Można przy okazji wspomnieć, iż określenie *оленья ягода* odnoszone jest przez użytkowników języka rosyjskiego również do *bażyny* (*Empetrum*) z rodzaju krzewinek, należących do rodziny *Ericacea*. Czy należy to tłumaczyć podobieństwem wizualnym? Prezentowanym naiwnym obrazem świata?

Inni uczeni separują leksemy: *яловец* i *яловый*, pierwszemu przypisując ormiański źródłosłów *elevin* 'cedr; jodła; świerk'¹⁰⁶. Jak widać, ekwiwalenty tłumaczeniowe formy *elevin*, wedle Vasmera, obejmują pewien podzbiór klasy drzew szpilkowych. Zwróćmy też uwagę na element *cedrus*, pojawiający się w łacińskiej nazwie taksonu *Juniperus cedrus*, czyli jałowca kanaryjskiego. W taksonomii rosyjskojęzycznej ma on dualną postać: *можжевелик древесный*¹⁰⁷ i *можжевелик кедровый*¹⁰⁸.

Jałowiec w systemie języka rosyjskiego posiada utartą nazwę zwyczajową — *можжевелик* oraz (u Dala) *можжевел*; obydwie formy mają przy tym nieprzejrzystą etymologię¹⁰⁹. Jałowiec występuje także jako *верес* i (rzadziej) jako *яловец*, regionalnie zaś używa się jeszcze form *еленец* i *яленец*. Wyrazami synonimicznymi, zarejestrowanymi w słowniku Dala są: *бруждевелик*, *можжуха*, *можжуха*, *арса*. W gwarach i dialektach rosyjskich używa się też wyrażen: *можжина*, *мужжуха*, *мождюха*, *можжевьль*, *мажживель*, *можеела*, *мужеела*¹¹⁰ itd. Co ciekawe, w dialekcie czeskim znaj-

¹⁰⁵ А.В. Дыбо. *Хронология тюркских языков и лингвистические контакты ранних тюрков*. Москва: Академия, 2004 s. 768. [Online] <http://s155239215.onlinehome.us/turkic/40_Language/Dybo_2007LingvistContactsOfEarlyTurksRu.htm> (1.10.2014).

¹⁰⁶ *Насло яловый, ялый*. [W:] М. Фасмер. *Этимологический словарь...* Т. 4, s. 554.

¹⁰⁷ Odpowiednik terminologiczny za *Растения*. *Новейшая иллюстрированная энциклопедия по зелёному царству планеты*. Ред. Дж. Маринелли. Перевод с англ. Москва: АСТ, Астрель, 2006, с. 144.

¹⁰⁸ Zob. *Juniperus cedrus*. [Online] <<http://www.plantarium.ru/page/image/id/189134.html>> (1.10.2014).

¹⁰⁹ H. Andersen. *Slavic and the Indo-european migrations...*, s. 71.

¹¹⁰ Zob. *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Вып. 20: **morzatъivъ *mъrsknъti*. Ред. О.Н. Трубочев. Российская академия наук. Институт рус-

dujemy analog leksykalny — *możucha*, odnoszący się do *Juniperus sabina*. Nasuwa to u niektórych etymologów skojarzenia z rdzeniem **mozgъ*¹¹¹, u innych zaś z p.i.e *mezgъ- ‘wiązać, pleść’ (por. litew. *mezgù, mègzti* ‘wiązać, zawiązywać, *māzgas* ‘węzeł’, st.-g.niem. *masca* ‘pętla’, przy rekonstrukcji pierwotnego znaczenia ‘guzowate drzewo-’)¹¹². W języku staroruskim (1486 rok) istniała nazwa uroczyska — *Можжеольникъ*¹¹³. W staroruszczyźnie funkcjonowały ponadto (wraz z wariantami) *можжевьельникъ / мождевьельникъ / можжевенникъ, можжеельникъ / мозжеельникъ / можеельникъ / можицеельникъ*¹¹⁴. Inną oficjalną nazwą rosyjską, mającą pochodzenie tureckie i obejmującą różnorodne gatunki dużych drzew rodzaju *Juniperus*, która weszła na stałe do literatury naukowej, jest *арча*. Mamy zatem do czynienia z różnorodnością postaci słownej desygnatu. Max Vasmer wywodzi słowo *еленец* od *яловец*, a to ostatnie miałoby z kolei pochodzić od greckiego *ἐλάτη* ‘świerk’ (por. ros. *ель*) z **elntā*¹¹⁵. Zwróćmy uwagę, iż w wielu kulturach słowo oznaczające jodłę bądź świerk rozciągano na całą klasę drzew iglastych (szpilkowych). Szpilka (igła) składa się z kolei na semantykę słów fińskich desygnujących kadyk/jałowiec, można byłoby zatem powiedzieć, że stanowi specyficzny semantem paraleli leksykalno-semantycznych odnajdywany w niektórych nazwach jałowca, funkcjonujących w językach podrodziny ugrofińskiej.

Z badań leksykalno-etymologicznych¹¹⁶ wynika, iż w gruncie rzeczy litewskie *eglė*, pruskie *addle*¹¹⁷ znaczyło ‘każde drzewo iglaste’ rosnące na tym obszarze. Krystyna Szcześniak zauważa: „Trzeba tu przypomnieć, iż lit. *eglė*, pruskie *addle* oznaczało nie tyle ‘jodłę, która na tych terenach wszak nigdy w środowisku naturalnym nie rosła, ani też konkretnie ‘świerk’ czy ‘sosnę’, ale każde drzewo (krzew) iglaste (iglasty)”¹¹⁸. Dopełnieniem powyższego stwierdzenia jest żmudzki termin *eglė* i łotewski *egle*, określający zarówno ‘świerk’, jak i ‘sosnę’. W etnolekcie żmudzki blisko brzmiące słowo *ieglis* oznacza natomiast ‘jałowiec’. W łotewskim takson *jałowiec* *pospolity* oznaczany jest dwiema nazwami: *parastais kadikis* i *paeglis*; podobnie jest w litewskim — *paprastasis kadagys* i *ėglius*.

Poniżej zaprezentowano urywek ze słownika etymologicznego hasłującego *eglė*, umieszczonego w bazie Uniwersytetu Wileńskiego¹¹⁹.

ского языка. Москва: Наука, 1994, s. 108–111.

¹¹¹ Tamże, s. 111.

¹¹² Tamże, s. 108.

¹¹³ Hasło *Мождзевельникъ. [W:] *Этимологический словарь славянских языков...*, s. 109.

¹¹⁴ Tamże, s. 109.

¹¹⁵ Zob. *Еленец*. [W:] М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка...* Т. 2, s. 14.

¹¹⁶ Zob. K. Szcześniak. *Kadyk, czym jest i na jakich obszarach jest?* „Studia Rossica Gedanensia” 2014.

¹¹⁷ Zob. V. Blažek. *Old Prussian arboreal terminology*. „Linguistica Baltica” 2001, IX, s. 29–61; V. Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013. [Online] <<http://www.prusistika.flf.vu.lt>> (hasła: *addle*, s. 9; *kadegis*., s. 326–328).

¹¹⁸ K. Szcześniak. *Kadyk...*

¹¹⁹ *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*. [Vilnius]: Vilniaus Universiteto. Filologijos Fakultetas, 2012. [Online] <<http://etimologija.baltnexus.lt/?w=egl%C4%97>> (7.11.2014).

Antraštė:

ėglė

Reikšmė:

Tanne

Straipsnelis:

Bl. *edliiā > lie. *ėglė*, trm. *āglė* ‘Tanne’, la. *egle* ‘Fichte, Rottanne’ (Fraenkel 1962–65, 117–118), jotv. *egle* ‘jodłowica’ (Zinkevičius 1984, 12; plg. NL *Jeglinec*); pr. *addle* ‘Tanne’ (EV 596) = ‘fir/Picea excelsa’ (Trautmann 1910, 296) < nom. sg. f. *adlē (Mažiulis 1, 48), kurį Smoczyński (2000, 29, 25 išn.) laiko skoliniu iš le. *jodlla*. Greta jų minėtini lie. *ėglius* ‘Wacholder, (beertragende) Eibe’, lie. *paėglis*, la. *paėgle* ‘Wacholder’, kuršių *Egel*, *Eglinen*, sl. *edlb f. > slov. *jěl*, slov. *jedl’a* ir pan., sl. *edla f. > le. trm. *jegla*, *ja-gla*, *jaglija* = kašubų *jaglija*, r. trm. *ėgla*, greta r. *ělka* ‘Pinus abies’ ir kt. (žr. Trubačev 6, 14–15, Toporov 1, 56–57; Borys & Popowska-Taborska II, 325–326). Vid. kornų *adlen* ‘abies’ (Zeus 1871, 1077), bretonų *aedlen* & *édlen* ‘sapin’ ir kt.

Šaltinis:

Blažek 2001b, 32–33

Ryc. 3. Hasło *egle* [w:] *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*.

Žródlo: <<http://etimologija.balt nexus.lt/?w=egl%C4%97>> (7.11.2014).

H. Karaś, występujące w nowszych dialektach mieszanych słowa typu *jegla* ‘jodła, sosna, świerk’ oraz *kadyk* ‘jałowiec’, *jewa* ‘czeremcha’, objaśnia wpływami pruskimi¹²⁰. Dodajmy też, iż z litewskim *ėglė* związane są polskie gwarowe formacje *jaglija* (kociewski, kaszubski, mazurski i in.), *jagła* (kaszubski) i *leglija* ‘świerk’. Przy okazji wypadałoby nadmienić, iż w języku polskim funkcjonuje cały szereg nazw określających świerk¹²¹, m.in. *aglija*, *choina*, *dana*, *eglija*, *fizel*, *gleglija*, *iglina*, *jaglija*, *jagielina*, *jagła*, *jegiel*, *jegla*, *jeglasa*, *jeglaska*, *jeglij*, *jeglija*, *jeglijasa*, *jeglijina*, *jeglina*, *jiglija*, *jegliwina*, *leglija*, *rsiok*, *skrzek*, *smerek*, *smrek*, *smreka*, *smroczyzna*, *smrok*, *świer*, *świrek*, *śrok*, *tana*.

Warto zwrócić uwagę na postać odpowiednika albańskiego, a mianowicie: *dëllinjë* znaczącego konkretnie ‘jałowiec’, a który wywodzony jest od rdzenia *dhuł-* ‘kwitnąc, być zielonym’ (alb. *dalīnjū)¹²².

Ciekawe określenie jałowca pospolitego — *cétiná* funkcjonowało w dialektach wołoskich, a poświadczenie znalazło w leksykonie wołosko-łacińsko-węgiersko-niemieckim z 1825 roku transylwańskiego filologa, teologa i duchownego — Petru Maiora¹²³. W dziele tym autor przytacza także postać starocerkiewnosłowiańską nazwy, tj.

¹²⁰ H. Karaś. *Słownictwo gwarowe — różnicowanie terytorialne*. [W:] *Gwary polskie. Przewodnik multimedialny pod redakcją Haliny Karaś. Leksykon*. [Online] <http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=102> (1.10.2014).

¹²¹ Nazwy przytoczone za E. Pajewska. *Opisanie lasu. Polskie słownictwo związane z lasem do roku 1939*. Szczecin: Wydawnictwo Fagus, 2002.

¹²² *Proto-Indo-European Etymological Dictionary. A Revised Edition of Julius Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. Indo-European Language Revival Association. Scanned and recognized by George Starostin (Moscow), who has also added the meanings. Revised and published by the DNGHU Association. 2007, s. 648; 713. [Online] <<http://marciorenato.files.wordpress.com/2012/01/pokorny-julius-proto-indo-european-etymological-dictionary.pdf>> (1.10.2014).

¹²³ P. Maior. *Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum, quod a pluribus auctoribus decursu*

чѣтинѣ. Zauważmy, że w bułgarskim słowo *четина* tłumaczy się jako ‘jeżyć’. W leksykonie Maiora zarejestrowane zostały nadto hasła (miana): *Brádişoru*, scs. *Брѣдушоу*¹²⁴ oraz *Architu*, scs. *Архитѣ*.

W językach genetycznie odległych, i po części także geograficznie, ujawniają się postaci słowne wykazujące pewien stopień podobieństwa formalnego z powyższymi nazwami. Chodzi o współczesny ormiański, w którym jodła ma nazwę եղեւիտի [wym. *yeghevni*], zaś cedr — եղեւափայտ [wym. *yeghenapayt*]. Współczesna turecka nazwa jodły to zaś *köknar*. W mongolskim świerk to *гаууур*, a jodła — *гаууурын* (ta druga nazwa zdaje się pochodzić od pierwszej, co może implikować konkretne zbieżności w sposobie widzenia otaczającego świata). Przyjrzyjmy się z kolei, jaką postać używaną współcześnie mają powyższe terminy w izolowanym koreańskim, któremu suponuje się przynależność do altajskiej ligi językowej. W dzisiejszym koreańskim jodła nazywana jest *전나무* [wym. *jeonnamu*], zaś świerk — *가문비* [wym. *gamunbi*]. Człon pierwszy (nagłosowy) postaci wymawianiowej *jeonnamu* to *jeon-*, wykazujący — na pierwszy rzut oka — podobieństwo brzmieniowe (transkrypcyjne) z przytoczonymi powyżej słowami bałtyckimi (por. sosna to *сонаму* [wym. *sonamu*], cedr zaś — *самнаму* [wym. *samnamuui*]). W wyrazie drugim, czyli desygnującym świerk, sylaba nagłosowa zawiera głoskę *g*. W chińskim tradycyjnym jodła to 冷杉 [wym. *lěngshān*], zaś świerk to 云杉 [wym. *yún shān*]. Jak widać, wyrazy te różnią się pierwszym kompozylem. Można dopuścić, iż w przykładach tych ujawnia się pewien stopień podobieństwa słów z wyżej przytoczonymi. W aspekcie altajskim: ewenkijskie słowo *н’ерми* oznacza ‘modrzew’, a *н’урзуку* — ‘chrust, suche gałęzie drzewa cedrowego’¹²⁵. W języku fińskim młodą sosnę zwie się *karahka*.

Istotne różnice w warstwie fonetycznej i morfologicznej przywołanych tu międzyjęzykowych odpowiedności słownych dokładniej objaśnić mógłby jedynie altaista, a ściślej: komparatysta, najlepiej nostratyk. Autorka przyznaje się, że jest laikiem w tej materii i daleka byłaby od wysuwania arbitralnych sądów na temat etymologii tych konkretnych terminów, jednakże pewna intuicja językoznawcza, a także posiadane niejaki obycie literaturowe (fennistyczne i slawistyczne) nie pozwalają jej pozostawać obojętną wobec powyższego materiału faktograficznego i ignorować zebraną leksykę, która nasuwa przecież konkretne skojarzenia, dotyczące zarówno warstwy względnej akustycznej, jak i semantycznej.

O etymologii słowa *klęka/*klękǫ

Jedną z powtarzających się paralelnie w językach słowiańskich nazw, stosowanych do jałowca, jest *kleka*. W pierwszym odruchu przywołuje ona na myśl semantykę zakodowaną w czasowniku *klękać*. Czy słusznie?

Rekonstruowane prasłowiańskie słowo *k1ęka/*k1ękǫ ma dość ciekawą przeszłość. *Klękać* w polszczyźnie to nic innego, jak ‘zginać kolana, przybierając określoną pozy-

triginta et amplius annorum elaboratum est. Budaë: Typis et Sumptibus Typographiæ Universitatis Hungaricæ, 1825, s. 113.

¹²⁴ P. Maior. *Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum...*, s. 65.

¹²⁵ Г.Н. Чимитдоржиева. *Исторические связи бурятского и эвенкийского языков...*, s. 112.

cję. Natomiast lasy jałowcowe, a szczególnie formacje jałowców sabińskich, charakteryzują powykręcane kształty, uformowane na skutek gwałtownych wiatrów występujących w danej strefie klimatycznej.

Znane mazurskie przysłowie głosi: „Przed czarnym bzem zdejm kapelus, przed kadykiem zegnij kolano”.

Funkcjonujące w języku bułgarskim słowo *клек*¹²⁶ oznacza *Pinus montana*, czyli gatunek sosny górskiej, tłumaczonej jako ‘jałowiec’¹²⁷. Formą męską i żeńską, zakończoną na *-a* — *клѣка* w bułgarskim określa się m.in. ‘schorowanego, słabego człowieka’. Inne znaczenia, w tym użycia dialektalne, słowa *клѣка/клекъ* określają różnego typu choroby, m.in. ‘*Enterohaemia infectiosa ovium* (paraliż nóg) u przeżuwaczy’, *клѣка* zaś to ‘choroba, epidemia’.

Z kolei serbskochorwacka postać słowna *клѣка* oznacza ‘jałowiec’, o czym wspomniano już wcześniej, zaś w dialektach odnosi się ono do ‘słabego, wątłego człowieka’, a także oznacza ‘krótką, wygiętą łyżkę, zrobioną przez pastuska z twardego drewna’. Podobne pod względem formalnym słowo *клака* odnosi się natomiast do ‘skaleczonej kończyny’. Warto zauważyć, iż w Chorwacji występuje oronim *Клѣк* (nazwa kamienistej góry), zaś rzeczownik pospolity *клѣк* desygnuje gatunek pospolitego jałowca halnego (górskiego), znanego jako *Juniperus nana*. Pokrewne słowo *клек* oznacza ‘rodzaj kukurydzy’, zaś wyrazem *клека* określa się hiperonimicznie ‘jakąkolwiek roślinę’.

W języku słoweńskim *kleka* ma zupełnie odmienne znaczenia, a mianowicie: ‘klacz’ lub ‘wychudzona krowa’, a *klek* oznacza ‘wykrzywioną gałązkę’. Nasuwa to skojarzenie z czeskim dialektalnym słowem *klek*, deskrybującym ‘krzywe drzewo’.

W polszczyźnie słowo *klek* oznacza — podobnie jak w blisko spokrewnionym czeskim — ‘krzywe drzewo’, a w dialektach także ‘lemiesz’. Większość sensów semantyki modyfikacji praformy **klęka/*klęкъ*, tj. pol. *kleki/klęka*, górnołuż. *klak*, słowińskie *kląka*, ros. *кляка*, ukr. *кляк*, łączy wspólne pole semantyczne — ‘krzywizna’. Śledząc rozwój etymonu nie sposób nie zwrócić uwagi na jedno ze znaczeń słowińskiej postaci *klęka*, oznaczającej ‘zakrzywioną, zwykle jałowcową pałkę’, a także ‘jarzmo (drewnianą uprząż)’.

Wobec powyższego nieuchronnie nasuwa się skojarzenie z fińskim homonimicznym słowem *kalikka*, które oznacza m.in. I ‘pałkę’ (< **kalvu* = saamsk. norw. *gálvu*, por. słow. **paľka*)¹²⁸, II ‘zebraka’ (pod wpływem ros. *калека, калика*)¹²⁹.

¹²⁶ Hasło **klęka/*klęкъ*. [W:] *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Выпуск 10: (**к1ерась* — **копъ*). Ред. О.Н. Трубачев. Академия наук СССР. Институт русского языка. Москва: Наука, 1983, s. 31–32.

¹²⁷ Tamże, s. 31.

¹²⁸ Zob. *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1–3. Toim. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. 2. pain. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Jyväskylä–Helsinki: Gummerus, 2001. Zob. też J. Saarikivi. *Itamerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimuksen nykytilasta*. [W:] *The Quasquicentennial of the Finno-Ugrian Society. Suomalais-ugrilaisen seuran tutkimuksia*. No 258, Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 2009, s. 109–160.

¹²⁹ Zob. K. Wojan. *The Genesis of Homonymy of the Finnish Language*. “Fenno-Ugristica” 25: *Uurali keelte intra- ja interlingvistilised ühisjooned (Intra- and Interlinguistic Common Features of Uralic Languages)*. Ed. by P. Klesment. Tartu: Tartu Ülikool. Uurali keelte haaru (University of Tartu. Division of Uralic Languages), 2003, p. 180–187.

Polskie słowo *kadyk* i fińskie *kataja*

We wszystkich językach, konstytuujących rodzinę uralską, fińskie słowo *kataja*¹³⁰ ma swe paralele formalno-semantyczne, które przyjmują postać/postaci:

- w językach podgrupy bałtyckofińskiej: w karelskim *kataja*, *katava*, w ingryjskim *kattaja*, lüdyckim *kadai*, wepskim *kadag(i)*, wockim *kataga*, estońskim *kadagas*, *kadak*, *kataj*, *kadajas*, *kadajane*, w liwskim *gadag*;
- w językach podgrupy (fińsko)saamskiej: *kotse* (*kotse* ‘igła, szpilka’), *goacce*, *kohttse*, *kiohkev*, *kuohkev*, *gaggas*, *kaska*, *kasnas*, *kosnas*, w północnosaamskim w jednej z gwar *gaskkas*, w innej zaś jałowiec znany jest jako *reatka*, a w saamskim inarijskim (okolice Inari w Finlandii) *riätká* ~ *rátká*;
- w językach podgrupy permskiej: w komiackim *kats*, *kats-pomel*, *kats-ponel*, *kac*, *kac-pomel* (*pomel* ‘młode drzewo/krzew’);
- w językach podgrupy fińskowołańskiej: w maryjskim (czeremiskim) *lüme-gož*;
- w językach grupy ugryjskiej: w mansyjskim (wogulskim) *kos* (*kos* ‘igła, kospjiw ‘drzewo iglaste’), *kospjuw*, *xus ulpa*, *kospjiw*, *kasäpjuw*, *käsepiw*, *koca*, *käc*, *käcne* (praforma), w węgierskim m.in. pot. *gyalogfenyő*, *gúzsfenyő*.

Odstaje od tej makrogrupy język węgierski, którego system leksykalny wykazuje stosunkowo mało odpowiedniości z językami genealogicznie spokrewnionymi. Po węgiersku jałowiec to przede wszystkim *boróka* (por. w czeskim i słowackim). Gatunek jałowca pospolitego określa w węgierszczyźnie *közönséges boróka*, a nazwy potoczne i ludowe tworzą ciąg: *apró fenyő*, *borostyántüske*, *borosán*, *borovicska*, *fenyőtüske*, *borsikafenyő*, *borsfenyő*, *fenyőmag*, *gyalogfenyő*, *törpeboróka*, *töviskés fenyő*, *borókafenyő*, *gúzsfenyő*, *pattanófenyő*, *komkék*¹³¹. Zwraca tu uwagę szczególnie człon *fenyő* znaczący ‘sosna’ (por. macedońskie *φoja*, bośniackie *venja* i in.).

Przy założeniu transferu w kierunku odwrotnym, a mianowicie z języków turkij-skich (w szerszym kontekście: z altajskich) do węgierskiego, słowo *boróka* miałoby za podstawę *bor* ‘wino’, które wywodziłoby się od staroujgurskiego **bay* ‘sad’ (pierwotnie: ‘winnica’, por. *bag borluk*, gdzie *bor* ‘wino’). W rzeczywistości jest to być może paralela bułgarska (z języka turkijskich Bułgarów), pochodząca od ogólnoturkijskiego **böza* ‘wytłoczyny z trzciny cukrowej’ (pot. tat., tobol. *boza*, czuwas. *peragua* > nowogrec. *τειβρο*, tur. *bor* ‘wino’ > tur. *bay* ‘winnica’ > tur. *bay* ‘ogród’ > tur. *baycha* ‘sad’ > tur. *baycha* ‘sad melonowy i arbuzowy’, czuwas. *pax* ‘ogród’, pahlawi, śr.perski, nowoperski *bay* ‘ogród’¹³²).

W nagłosie zgromadzonego leksykonu zachodniofińskiego, desygnującego ‘jałowiec’, dominantą jest spółgłoska *k/g*. Ujawnia się ona również w kolejnej zgłosce, niekiedy alternując jako półsamogłoska *j* (w językach bałtyckofińskich). Niewątpliwie właściwie przeprowadzona komparacja powyższej grupy słów, wyekscerpowanych z dostępnych materiałów leksykograficznych, przyniosłaby pożądane rezultaty. Podo-

¹³⁰ Część odpowiedników ugrofińskich słowa *kataja* zebranych zostało w portalu: *Huojuvaiset*. Sunnuntai. 5. elokuuta 2012. [Online] <<http://huojuvaiset.blogspot.com/2012/08/kataja-kataja-katava-kattaja-kadai.html>> (1.09.2014).

¹³¹ Hasło *Boróka*. [W:] *A Pallas nagy lexikona*. Magyar Elektronikus Könyvtár. 2000. [Online] <<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/015/pc001509.html>> (1.10.2014).

¹³² Przykłady za A.B. Дыбо. *Хронология тюркских языков...*, s. 790.

bieństwo brzmieniowe słów uszeregowanych według występowania w podgrupach językowych nie może budzić istotnych zastrzeżeń. Języki fińskie, a szerzej: ugrofińskie, musiały z pewnością pełnić rolę leksemodawców wobec języków słowiańskich (prasłowiańszczyzny?) oraz bałtyckich, wchodzących z nimi w bezpośredni kontakt językowo-kulturowy. Drugą kwestią jest także zachodniofiński substrat, na jaki natknęły się pierwsze fale ludów bałtyckich. W efekcie języki przyjęły transfer w postaci słowa *kadyk*. Szerzej o transferze, odbywającym się w kierunku języków indoeuropejskich, których reprezentantami są etnolekty słowiańskie, bałtyckie i niemieckie, pisała Krystyna Szcześniak. Jednak wypowiedź slawistki można uzupełnić kilkoma drobnymi faktami. Wiadomo, iż pochodne form fińskojęzycznych (dla ułatwienia rozważań przyjmijmy tu uogólnioną praformę fińską *kataga), oznaczających *jałowiec/kadyk*, trwają w językach bliskich nam geograficznie: litewskim *kadagys*, łotewskim *kadiķis*, żmudzki *kada/ugyš*, niemieckim dial. *Kaddick* (por. niem. dial. *kaddick*, *kaddig*). W pruskim występowała nazwa *Kaddik[strauch]*.

Szerszy kontekst etymologiczny paralelnych słów: pol. *kadyk* i fiń. *kataja* pozwala dostrzec analogie leksykalne występujące w wielu genalogicznie odległych językach, przynależnych do rodzin niespokrewnionych (tj. ani do indoeuropejskiej, ani do uralskiej). A zatem w języku jakuckim *jałowiec* to *кытыян*, w ormiańskim to գիհ [wym. *gih*] (por. świerk w ormiańskim գնդված [wym. *zugvats*]), gruzińskim — ვაშლი [wym. *ghviis*]. W chińskim *jałowiec* z kolei ma postać 榧 [wym. *guā*], w tajskim *cū ni pexr*. Być może tylko przypadkowa zbieżność głóski *g* cechuje słowo *gad* ‘jałowiec’ w języku nawaho (jakże odległym geograficznie i genealogicznie!), ale być może jest to trop na drodze dalszych dociekań leksykalno-etymologicznych, zmierzających do zrekonstruowania globalnej etymologii *kadyka* i *jałowca*.

K. Szcześniak prezentowaną niegdyś w bałtologii i fennistyce tezę kierunku transferu słowa *kadyk*, wskazując na zachodniofińską etymologię tego ostatniego. Obecnie w językoznawstwie panuje przekonanie, iż fińskie słowo *kataja* i jemu podobne warianty funkcjonujące w etnolektach bałtyckofińskich weszły do systemów języków bałtyckich i dalej, poprzez pruski, do etnolektów słowiańskich i germańskich. Kierunek wędrówki tego leksemu bywał różnie przedstawiany w literaturze.

Wybitny uralista Björn Collinder¹³³, który w pewnym stopniu przyczynił się do przygotowania gruntu pod dzisiejszą teorię nostratyczną, zakładał dla słowa *kataja* importację z języków bałtyckich, co miało powodować modyfikację fonetyczną pierwszej zgłoski. Jako wyjściowy badacz podaje saamski wyraz *gâskâs*, przytaczając odpowiedniki: zyriański *kač-pomel* ‘małe drzewo jałowcowe’, wogulski *keēšepiw*, *köæspjiw* (*jiw* ‘drzewo’).

Badaczem, który najprawdopodobniej jako pierwszy w dziejach ugrofennistyki zebrał odpowiedniki bałtyckie dla słowa *kataja*, był Lorenz Diefenbach¹³⁴. W dziele *Völkerkunde Osteuropas* z 1880 roku zawarł on liczne komparacje uralско-indoeuropejskie, usiłując na ich podstawie wysnuć szersze wnioski.

¹³³ B. Collinder. *Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages*. T. 1. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1955, s. 95.

¹³⁴ L. Diefenbach. *Völkerkunde Osteuropas insbesondere der Haemoshalbinsel und der unteren Donaugebiete*. Zweiter Band. Darmstadt: Verlag von L. Brill, 1880, s. 220, 225, 230.

lp Kola *gár'gá-* to fall (repeatedly); rain strongly; *gár'gádá-* to fall, tumble | [**?** *vg keeril-* stumble | *os kōræg-* to fall, tumble down].

lp *gáskás* juniper, *Juniperus communis*; **S** *gás'ņēsē* | **zr** *kač-pomel'* (p. small coniferous tree) | **vg** *keēšepiw, kōæspjiw* (jiw tree).

fi *kataja*, if it belongs here, must have been modified as to the vowel of the first syllable; probably, it is a Baltic loan-word.

Rys. 4. Hasło *kataja* w słowniku B. Collindera¹³⁵.

Otto Donner w artykule *Über den Einfluss des Litauischen auf die finnischen Sprachen*¹³⁶ z 1884 roku wylicza 100 uprawdopodobnionych pożyczek litewskich w językach bałtyckofinńskich; w grupie owej znalazło się między innymi słowo *kataja*.

Dla Vilhelma Thomsena¹³⁷ *kataja* stanowi natomiast dawną pożyczkę bałtycką o pewnej etymologii, zaadaptowaną przez zachodniofinńskie systemy językowe. Lingwista ustalił łącznie 104 tzw. transfery bałtyckie pewne, 63 niepewne i 33 bardzo niepewne. Podobnego zdania był Emil Nestor Setälä¹³⁸, który dla *kataja* doszukał się odpowiedników w odległych językach finńskich (komi i mansyjskim), jednak był skłonny traktować je raczej jako słowo litewskie przejęte z języków bałtyckofinńskich niż odwrotnie.

Emil Aukusti Tunkelo¹³⁹, rozprawiając o etymologii słów *karsina* i *luoma*, doszedł do wniosku, iż identyczna odpowiedniość, jak między deminutywną formą litewską *gardinys* ‘ogrodzenie’ a finńską *karsina* (*karsinias), nieposiadającą w wygłosie cech fonetyczno-morfologicznych typowych dla języków bałtyckofinńskich, zachodzi w parze słów: litew. *kadagys* i fiń. *kataja*.

Dla Jooseppiego Juliusa Mikkoli¹⁴⁰ *kataja* (podobnie jak *kypärä* ‘hełm’, *maja* ‘chata’, *purje* ‘żagiel’, *laiva* ‘łódź’) w językach bałtyckich stanowi zapożyczenie bałtyckofinńskie, a nie odwrotnie, jak przypuszczał Thomsen. Dla poparcia swojej tezy Mikkola wskazuje odpowiedniki saamskojęzyczne dla słów *kypärä* ‘hełm’ i *maja* ‘chata’, zaś w słowie *kataja* ujawnia się w jego przekonaniu fiński formant *-ja* (por. *pihlaja* ‘jarzębina’, *petäjä* ‘sosna’).

W 1936 roku Jalo Kalima w pracy *Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat* rozważył zagadnienia najstarszych kontaktów fińsko-bałtyckich. Kalima, doceniając trud Thomsena, dokonał pewnych modyfikacji jego etymologii, uznawszy je za

¹³⁵ Tamże.

¹³⁶ O. Donner. *Über den Einfluss des Litauischen auf die finnischen Sprachen*. „Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft”. Bd. I. Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1884, s. 257–271.

¹³⁷ V. Thomsen. *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog. En sproghistorisk undersøgelse*. København: Blanco Lunos, 1890.

¹³⁸ E.N. Setälä. *Fi. kataja ‘Wachholder’*. [W:] *Beiträge zur finnisch-ugrischen Wortkunde*. Finnisch-ugrische Forschungen 9. Helsingfors, 1909, s. 126–128.

¹³⁹ E.A. Tunkelo. *Pari balttilaisperäiseltä näyttävää suomen sanaa*. [W:] *Juhlakirja Yrjö Wichmannin kuusikymmenvuotispäiväksi*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia. 58. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 1928, s. 273–302.

¹⁴⁰ J.J. Mikkola. *Paikannimien alalta III. „Virittäjä”* 1932, nr 36. Helsinki: Kotikielen Seura, s. 442–443.

mało wiarygodne. Przedmiotem oceny był m.in. wyraz *kataja*. Kalima ustalił, iż litewskie słowa typu *kadagys* ‘jałowiec’, *laivas* ‘łodka’, *šeškas* ‘norka’ i in. mają pochodzenie zachodniofińskie.

L. Bednarczuk¹⁴¹, dokonując analizy serii analogii słów zachodniofińskich, bałtyckich i słowiańskich, utwierdza czytelnika w przekonaniu co do generalnego kierunku wędrówki i geografii pożyczki *kadyk*.

Warto przyjrzeć się bliżej złożonej semantyce leksemu *kadyk*. Unikatowy *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa. Сравнительные словари всех языков и наречий собранные десницею Всевысочайшей особы императрицы Екатерины II* w opracowaniu rosyjsko-niemieckiego encyklopedysty, przyrodnika i podróżnika — Piotra Simona Pallas (Peter Simon Pallas, 1741–1811), wydany w latach 1787–1789 w Petersburgu z polecenia carycy Katarzyny II¹⁴², uwzględnia w swych zestawieniach odpowiedniki słów z ponad dwustu języków i narzeczy — m.in. osetyjskiego, w którym używano słowa *кадыкь* w zn. ‘łaka’¹⁴³.

Co ma wspólnego *kadyk* z *kadzeniem*?

W nazwach słowiańskich jałowca odzwierciedlone zostały również takie sensory, jak ‘pachnieć’, ‘wydawać woń’, ‘dymić’, ‘kadzić’, ‘czadzić’ itp. Reprezentacją leksykalną tych znaczeń jest nazwa *smreka*, sprawiająca wrażenie kalki semantycznej. Praformą słowiańską jest tu **kaditi* (**каждж*), mające kontynuanty werbalne we wszystkich językach słowiańskich: ros. *кадѣть*, ukr. *кадѣти*, bułg. *кадя*, sersbkochorw. *кадѣти*, *кадиѣм*, słoweń. *kaditi*, czes. *kaditi*, słowac. *kadit’*, pol. *kadzić* / *czadzić*, gónołuż. *kadzić*, dolnołuż. *kažiś*. Drugim stopniem alternacji jest w tym wypadku *czad-*, ujawniający się w st.prus. *accodis* ‘komin’ (< **at-codis* ‘otwór na dym; dymnik’).

W albańskim *kem* oznacza ‘kadzidło’, zaś w hebrajskim również w zn. ‘kadzidło’ istnieje słowo *ketoret*. Max Vasmer w charakterze analogii przytacza także greckie słowo *κέδρος* ‘cedr’¹⁴⁴. Julius Pokorný z kolei jako pierwsze znaczenie greckiego *κέδρος* podaje ‘jałowiec’, a jako późniejsze: ‘*Pinus cedrus*’, wymieniając przy tym grec. *κεδρίς* ‘owoce jałowca’¹⁴⁵.

W świetle rekonstrukcji etymologii praindoeuropejskiej, zaprezentowanej w *The Tower of Babel. An International Etymological Database Project*, słowiańskie praformy **kādītī*, **čādъ*, **čādītī* wywodzą się od p.i.e. **k(ʷ)ed-* ‘dym’, słowian. ‘czad’. Formą staroindyjską jest z kolei *kādru-* ‘brązowy, czerwono-brązowy’.

¹⁴¹ L. Bednarczuk. *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 84; 91; 96.

¹⁴² Katarzynę II fascynowały oryginalne poglądy Courta de Gébelina (1719/1725–1784) na temat wspólnego pochodzenia języków i gramatyki uniwersalnej oraz komparacyjnej.

¹⁴³ P.S. Pallas. *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa = Сравнительные словари всех языков и наречий собранные десницею Всевысочайшей особы императрицы Екатерины II*. Petropoli: Typis Johannis Caroli Schnoor, 1791, s. 290.

¹⁴⁴ Hasło *кадѣть*. [W:] M. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка...* Т. 2, s. 156.

¹⁴⁵ *Proto-Indo-European Etymological Dictionary. A Revised Edition of Julius Pokorný's...*, s. 1479.

Słownik Juliusa Pokornego, zrewidowany przez George’a Starostina¹⁴⁶, przedstawia rdzeń *ked- w zn. ‘dym; opar; palić; przysparzać sadzy’. Starostin dopuszcza jego pochodzenie od słowa *kadamba* ‘Nauclea cadamba’ (drzewo kadamba o żółtych i pomarańczowych kwiatach).

Poniżej przytoczono etymologię nostratyczną protopostaci eurazjatyckiej *kE(n)dV ‘mgła’:

Eurazjatycka: *kE(n)dV
Znaczenie: ‘mgła’
Indoeuropejska: *k^(w)ed-
Altajska: *k`ëdò
Uralska: *kintV (*küntV) (cf. also *kuδV?)
Drawidyjska: ? tamilski *kütir* ‘zimno, zimny wiatr’
Eskimosko-aleucka: *qitə-

W następnej kolejności przedstawione zostały etymologie poszczególnych protoform: altajskiej *k`ëdò ‘wiatr, mgła, chmura’, turkijskiej *Kad ‘wiatr, trąba powietrzna’, protomongolskiej *küden ‘mgła’, tungusko-mandżurskiej *xedü-n ‘wiatr’, japońskiej *kəti (~ -ua-) ‘wiatr od wschodu’, protouralskiej *kintV (*küntV) / *künti ‘mgła; para, parować; dym’, protoeskimoskiej *qitə- ‘mgła, mżawka, deszcz’.

Protoaltajska: *k`ëdò
Znaczenie: ‘wiatr, mgła, chmura’
Prototurkijska: *Kad
Protomongolska: *küden
Prototungusko-Mandżurska: *xedün
Protojapońska: *kəti (~ -ua-)
Protouralska: *kintV (*küntV) / *künti
Komentarz: zob. С.А. Старостин¹⁴⁷, А.В. Дыбо¹⁴⁸

Prototurkijska: *kad
Znaczenie: ‘wiatr, trąba powietrzna’
Karachanidzki (ujgursko-karachanidzki): qad¹⁴⁹
Turecki: kaj ‘słota’
Średnioturecki: qaj
Turkmeński: Gaj
Chakaski: xas
Jakucki: xatā- ‘być zimno wiosną’
Tuwiński: xat, xadi- ‘być zamrażającym, zmrożonym’
Tofa (tofalarski): qat

¹⁴⁶ Tamże, s. 1479.

¹⁴⁷ С.А. Старостин. *Алтайская проблема и происхождение японского...*, s. 289.

¹⁴⁸ А.В. Дыбо и др. *Сравнительно-историческая грамматика тюркских...*, s. 11.

¹⁴⁹ G. Clauson. *Etymological Dictionary of PreThirteenth Century*. Oxford: University Press, 1972.

Kirgiski: *qaji-* ‘być zamarznęty, zmrożonym’

Komentarz: zob. Clauson¹⁵⁰, Севортыян¹⁵¹, А.В. Дыбо¹⁵²; zapożyczenie z samodyjskiego **kacu* ‘trąba powietrzna’ jest, wbrew Helimskiemu¹⁵³, mało prawdopodobne.

Protomongolska: **küden*

Znaczenie: ‘mgła’

Pisany mongolski: *küden*

Chalchaski (dialekt): *xüden*

Kałmucki: *küdy*

Ordoski (dialekt): *küde, küdük*

Komentarz: zob. Ramstedt 1935¹⁵⁴

Prototungusko-mandżurska: **xedü-n*

Znaczenie: ‘wiatr’

Ewenkijski: *edin*

Eweński: *edən*

Negidalski: *edin*

Potoczny mandżurski: *udun*

Literacki mandżurski: *edun*

Dżurdzeński: *hedu-un*

Ulczyński: *xedu(n)*

Orok (ulta): *xedu(n)*

Nanajski: *xedu(n)*

Orocząński: *edi(n)*

Udejski: *edi(n)*

Soloński: *edī*

Komentarz: zob. Цинциус¹⁵⁵

Protojapońska: **kəti* (~ -ua-)

Znaczenie: ‘wiatr od wschodu’

Starojapoński: *k(w)oti*

Średniojapoński: *koti*

Tokyo: *kochi* (arch.)

Komentarz: zob. Martin¹⁵⁶

¹⁵⁰ Тамзе, s. 593.

¹⁵¹ Э.В. Севортыян и др. *Этимологический словарь тюркских языков*. Т. 5: *Общетюркские и межтюркские основы на буквы «К», «Қ»*. Москва: Наука, 1997, s. 193–194.

¹⁵² А.В. Дыбо и др. *Сравнительно-историческая грамматика тюркских...*, s. 46.

¹⁵³ Ye. Helimski. *Samoyedic loans in Turkic. Checklist of etymologies*. [W:] *Laut und Wortgeschichte der Türksprachen*. Hrsg. von B. Kellner-Heinkele, M. Stachowski. Wiesbaden: Harrasowitz, 1995.

¹⁵⁴ G.J. Ramstedt. *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 1935, s. 244.

¹⁵⁵ В. Цинциус и др. *Сравнительный словарь тунгусоманьчжурских языков. Материалы к этимологическому словарю*. Т. 2: О–Э. Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1977, s. 438–439.

¹⁵⁶ S.E. Martin. *The Japanese Language Through Time...*, s. 458.

Protouralska: *kintV (*küntV); alternatywa *künti (wg Janhunena¹⁵⁷ i Sammallahti¹⁵⁸)

Znaczenie: ‘mgła; para, parować; dym’

Udmurcki: *kjđ* ‘mgła’; ‘umysł, zmysł’ ?

Komi: *mił-kjđ* (zyriański), *məl-kəđ* (komi) ‘umysł; chęć, życzenie’ ?

Węgierski: *köd* ‘mgła’

Nieniecki (juracki): *śun* ‘para, dym’

Eniecki (jenisej-samojedzki): *śuddo* ‘powstający dym’

Ngasasański (tawgi-samojedzki): *kinta* ‘dym’

Selkupski (ostiak-samojedzki): *symdə* (Sg. *syndim*)

Kojbalski: *siunö*, matorski: *kiundu*, tajgijski: *kündo*

Protoeskimoska: **qitə-*

Znaczenie: ‘mgła, mżawka, deszcz’

Protojupik: **qitə-*

Protoinupik: **qitə-ʁ-*, (~ *-c-)

Komentarz: Ten rdzeń został zmieniony w wyniku kontaminacji *qəci-ʁ ‘pluć’ w inupik (w niektórych językach nastąpił rozwój fonetyczny *-it- > *-ic-).

Czy można mówić o pokrewieństwie *kadyka* z *grdyką* lub *krtanią*?

Analizując semantykę jednostki leksemów *jałowiec/kadyk* można pójść jeszcze krok dalej. W systemach języków wschodniosłowiańskich występuje słowo *kadyk*, lecz ma ono inną wartość semantyczną aniżeli omawiane powyżej. Znaczenie jego dotyczy bowiem części anatomicznej, zwanej *jabłkiem Adama* (*wyniosłość krtaniowa*, łac. *prominentia laryngea*). W języku rosyjskim przyjmuje ono formę *кадык* (*выступ гортани, адамово яблоко*), w ukraińskim — *кадик* (*виступ гортани, адамове яблуко*), w białoruskim — *кадык* (*Адамаў яблык*). W tym konkretnym znaczeniu wschodniosłowiańska forma *кадык* ~ *кадик* najprawdopodobniej przejęta została z języka tureckiego, gdzie wiąże się ona ze znaczeniem ‘twardy, mocny, wystający’¹⁵⁹. W dzisiejszym tureckim skała to *kaya*, góra zaś to *dağ*, a zatem specjalista od historii języka z pewnością odnajdzie bez trudu i wyjaśni stosowne analogie fonetyczno-morfologiczne obu form.

Wprawdzie we współczesnym języku tureckim funkcjonuje również obrazowa kal-ka biblijna *Âdem elması*, ale krtan po turecku to *gırtlak*, a policzek — *yanak*. W polszczyźnie *jabłko Adama* posiada synonim *grdyka*. W bułgarszczyźnie używa się słowa *гръклян*, będącego zapewne transferem z języków turkijskich, na co wskazuje chociażby sama postać brzmieniowa. Jak brzmi słowo oznaczające krtan w dalekich językach

¹⁵⁷ J. Janhunena. *Uralilaisen kantakielen sanastosta*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 77. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1981, s. 219–271.

¹⁵⁸ P. Sammallahti. *Historical phonology of the Uralic Languages*. [W:] *The Uralic languages*. Ed. by D. Sinor. Leiden: Brill, 1988, s. 478–554.

¹⁵⁹ А.В. Семёнов. *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Юнвес, 2003. [Online] <<http://evartist.narod.ru/text15/001.htm>> (1.10.2014).

azjatyckich? W koreańskim grdyka to 곁후 [wym. *gyeolhu*], bengalskim — কণ্ঠা [wym. *kaṅṭhā*] itd.

W języku węgierskim *gyanta* oznacza ‘żywicę’.

W słowniku etymologicznym Vasmera *кадык* zapisane zostało pod hasłem połączenie wyrazowe *закадычный друг* ‘serdeczny przyjaciel’ (dial. *кондык*). Uczony motywuje pochodzenie słowa pożyczką tatarską (patrz wyżej). Przytacza także pejoratywnie nacechowany oraz mający ograniczony terytorialnie zasięg użycia wyraz *кадка* ‘gardło’, który w świetle etymologii ludowej wiąże się z wyrazami *кадка*, *кадь* ‘kadź’¹⁶⁰ (podobieństwo kształtu?).

W *The Tower of Babel. An International Etymological Database Project* odnajdujemy praaltajską formę **gäte* ‘mocno; twardy’.

Protoaltajska: **gäte*

Znaczenie: ‘silny; mocno, bardzo’

Turkijska: **ged*

Mongolska: **küdür*

Tungusko-mandżurska: **gata-* / **kada-*

Japońska: **katə*

Komentarz: Rdzeń ujawnia pewne nieregularności fonetyczne — prawdopodobnie z uwagi na kontaminację **két`o* ‘dużo, wiele’ i **kádi(rV)* ‘silny, twardy’.

Z powyższą prapostacią kojarzy się jeszcze inna, a mianowicie: **Kádi(rV)* oznaczająca ‘silny, twardy, uciążliwy’.

Protoaltajska: **Kádi(rV)*

Znaczenie: ‘silny, twardy, uciążliwy’

Turkijska: **Kadir*

Mongolska: **keder*

Tungusko-mandżurska: **kadara-ku*

Japońska: **kítú-*

Komentarz: Forma sufiksalna **Kádi-rV* znajduje odzwierciedlenie w większości wyżej wymienionych podgrup.

Dla porównania przytacza się też protopostaci¹⁶¹ nostratyczne i boreańskie związane z semantyką ‘gryźć’:

Protoaltajska: **keŋV*

Znaczenie: ‘gryźć’

Turkijska: **KEŋdi-*

Tungusko-mandżurska: **keŋi-*

¹⁶⁰ Hasło *Кадь, кадка*. [W:] М. Фасмер. *Этимологический словарь...*, Т. 2, s. 157.

¹⁶¹ Więcej na ten temat zob. *The Tower of Babel. An International Etymological Database Project...* <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/etymology.cgi?single=1&basename=%2fdata%2fesq%2fesqet&text_number=+640&root=config> (1.11.2014).

Komentarz: izoglosa turkijsko-tunguska

Eurazjatycka: *kVngV

Znaczenie: ‘gryźć’

Indoeuropejska: **ghnagh-* / -*e-*

Altajska: *kenV

Eskimo-aleucka: **qanəʁ(-)*

Komentarz: por. *kenV

Protoindoeuropejska: **ghnēgh-*

Znaczenie: ‘gryźć’

Tocharski: *B nāsk-* (< **gnāg-sk-*) ‘jeść, gryźć’

Awestyjski: *aiwi-ynixta* ‘żuty, gryziony’

Bałtycka: *gnēg-ā

Germańska: **knag-a-*, **gnag-a-*, **gnag-ō-*

Odniesienie: Pokorny¹⁶²

Boreańska (approx.): *KVNV*

Znaczenie: ‘podbródek’

Eurazjatycka: *kenV (por. *kVngV)

Afroazjatycka: **gVn(Vn)-*

Sinokaukaski: *qwǎnʔú

Austrycka: PAA **ka:ŋ* ‘szczeka, twarz’, tajski *ga:ŋ* ‘podbródek’

Eurazjatycka: *kenV

Znaczenie: ‘podbródek’

Indoeuropejska: **gʰenew-*, **gʰnē(w)-* (Indoir. **gʰhenu-*)

Uralska: FV *kōña ‘paszcza, pysk, podbródek’

Drawidyjski: **ken-* (SDr **kan_n_am* ‘policzek, twarz, szczeka, żuchwa, czeluść’)

Komentarz: por. *kVngV

Odniesienia: Dolgopolski¹⁶³ *genu ‘szczeka, żuchwa, czeluść, policzek, twarz’¹⁶⁴, **kan̄yu* ‘policzek, twarz, strona twarzy’ (trudno odróżnić)¹⁶⁵

Protoeskimoska: **qanəʁ(-)*

Znaczenie: ‘usta, mówić’

Protojupik: **qanəʁ(-)*

Protoinupik: *qanə-ʁ

Odniesienia: Comparative Eskimo Dictionary¹⁶⁶

¹⁶² J. Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*.... T. 1, s. 584

¹⁶³ A. Dolgopolski. *Nostratic Dictionary*...

¹⁶⁴ Tamże, s. 637.

¹⁶⁵ Tamże, s. 902.

¹⁶⁶ M.D. Fortescue, S.A. Jacobson, L.D. Kaplan. *Comparative Eskimo Dictionary. With Aleut Cognates*. Alaska Native Language Center. Research Paper. No 9. Fairbanks: University of Alaska, 1994, s. 283.

Co mówią komparatyści o wędrówce słów desygnujących drzewo iglaste?

Wśród etymologii, które weszły do pratureckiego i ogólnotureckiego, Eugene A. Helimski¹⁶⁷, niezujący już rosyjsko-niemiecki komparatysta językowy, zajmujący się zagadnieniami pokrewieństwa języków nostratycznego i uralskiego, wymieniał m.in. przytoczone niżej przypadki leksykalne: 1. prasamodyjski (prasamojedzki) **kaətyə* ‘świerk’ > pratur. **kady* ‘sosna’, 2. prasamod. **tyteg* ‘sosna syberyjska (*Pinus sibirica*)’ > og.tur. **tyt* ‘modrzew’, 3. prasam. **koəjə* ‘góra, dział wód’ > ogólnotur. **k(i)aja* ‘skała, góra’, 4. prasamod. **kasa* ‘kora’ > og.tur. **kās* ‘kora’, 5. prasam. **kacu* ‘zamieć’ > og.tur. **kād* ‘zamieć, niepogoda, burza’. Glottochronologiczna datacja rozpadu prasamodyjskiego szacowana jest na 410 rok p.n.e., co — zdaniem uczonego — pozostaje w zgodzie z potencjalnymi kierunkami transferów leksykalnych do pratureckiego z prasamodyjskiego (przypuszczalna lokalizacja ok. I tysiąclecia p.n.e. — wschodnia część obszaru położonego nad rzekami: Ob i Irtyz) lub prapołudniowosamodyjskiego.

Anna Dybo, lingwistka rosyjska, turkolog i komparatysta (córka Władimira A. Dybo), neguje kierunek powyższych zapożyczeń, uzasadniając swą tezę altajskimi osnowami etymologii¹⁶⁸, tj. 1. praaltajski **ke(n)da* ‘rodzaj iglastego drzewa’ : pratur. **kady* ‘sosna’, pratur.mong. **kende-* ‘tuja’, 2. praalt. **cā~kte* ‘sosna, modrzew’ : pratur. **III* ‘modrzew’, pratur.mong. **jagda* ‘sosna’, 3. praalt. **kadV* ‘skała, góra’ : pratur. **k(i)aja(?)* ‘skała’, pramong. **kada* ‘skała’, 4. praalt. **k’iose-* ‘drapać, ściąć’ : pratur. **kas* ‘kora, obdzierać’, pramong. **kisu-* ‘drapać, ciąć’, pratur.mong. **xusi/*kusi* ‘nóż’, prajap. **kusa/*kasa-i* ‘egzema’, 5. praalt. **kēdo* ‘wiatr, tuman’ : pratur. **kad* ‘plucha, burza’, pramong. **küdeg* ‘tuman’, pratur.mong. **xediin* ‘wiatr’, prajap. **kəti* ‘wschodni wiatr’¹⁶⁹.

W związku z niektórymi spośród wymienionych słów nasuwają się analogie leksykalne ze współczesną fińszczyzną, por. fiń. *kuusi* ‘świerk; sosna’ względem pratur. mong. **xusi/*kusi* oraz fiń. *kisu* ‘kotek’, *kissa* ‘kot’ względem pramong. **kisu-* ‘drapać, ciąć’. Wydaje się, że słowa te dziedziczone zostały z najstarszej warstwy leksyki, nazwijmy ją *protopleksyką*, wchodzącej jednocześnie w skład pewnej *siatki protopojeć*. W mojej ocenie słowa te można byłoby rozważyć również w kategoriach podłoża onomatopieczno-deskryptywnego (głoska *k*, ujawniająca się w nagłosie, jako reakcja np. na ból, nieprzyjemne doznanie).

Lingwiści zauważają również, iż ludy tureckie nie dysponowały wystarczającą wiedzą o gatunkach drzew iglastych, skutkiem czego dokonywały adaptacji nazw nieznanych drzew dla zupełnie innych desygnatów roślinnych. Przypadek taki miał miejsce m.in. we wskazanej wyżej nazwie 1. prasamod. **kaəty* ‘sosna’ > pratur. **kady* ‘sosna’ i 2. prasamod. **tyteg* ‘sosna syberyjska’ > og.tur. **tyt* ‘sosna syberyjska’¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Za A.B. Дыбо. *Хронология тюркских языков...*, s. 779.

¹⁶⁸ Zob. S.A. Starostin, A.V. Dybo, O.A. Mudrak. With assistance of I. Gruntov and V. Glumov. *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Vol. 1–3. Leiden — Boston: Brill 2003.

¹⁶⁹ A.B. Дыбо. *Хронология тюркских языков...*, s. 779.

¹⁷⁰ Tamże.

Nietrudno dostrzec też pewną zbieżność odzwierciedloną we współczesnym języku węgierskim, w którym ‘igła, szpilka’ zwie się *tű*. Zaś we współczesnym tureckim kadzidło określa się jako *tütsü*.

Niektóre przypadki pożyczek samodyjskich Anna Dybo¹⁷¹ uznaje za bardziej prawdopodobne pod względem formalnym niż etymologię altajską. Chodzi m.in. o 3. prasamod. **koəjə* ‘góra, dział wód’ > og.tur. **k(i)aja* ‘skała, góra’. Samodyjskie słowo posiada etymologię uralską (choćby ogólnie przyjętą: praural. **kaδ’a* > węg. *hegy* ‘szczyt, góra’), turecki zaś narusza standardowy schemat rozwoju praalt. **d* > pratur. **d*, demonstrując **j* zamiast **d*. 4. prasamod. **kāsa* ‘kora’ > og.tur. **kā~s* ‘góra’. Wyraz turecki w aspekcie semantyki „bije” etymologię altajską, samodyjski posiada „normalną” etymologię uralską (praugrofiński **ko(θ)ckə* ‘kora’; zauważmy¹⁷²: fiń. *kauha* ‘łyżka drewniana’, por. ros. *ковш* ‘łyżka drewniana’, st.rus. *ковшъ* ‘rodzaj naczynia’, st.rus. *ковно* ‘naczynie’, śr.-d.-niem. *kouwesse*, st.ind. *kōśas* ‘naczynie, beczka’, osetyń. *kūs/kos* ‘miska’, alt. *kōš*, jakuc. *küös* ‘garnuszek, czasza’, czan. *kuzi*, gruz. *kovzi* ‘łyżka’, pers. *kūza* ‘małe naczynie’, arm. *kuž* ‘małe naczynie’, a także osetyń. *kusinae* ‘dzban’¹⁷³). Dwa przypadki, tj. 1. prasamod. **kaətyə* ‘świerk’ > pratur. **kady* ‘sosna’ i 2. prasamod. **tyteg* ‘sosna syberyjska’ > og.tur. **tyt* ‘modrzew’, prócz — negującego hipotezę zapożyczenia — faktu obecności etymologii altajskich wśród wyrazów tureckich, prezentują tę samą semantyczną (i kulturową) osobliwość, mimo istnienia pary międzyjęzykowej poprawnej fonetycznie i semantycznie. W wypadku przyjęcia hipotezy o zapożyczeniu samodyjskim okazuje się, że ludy tureckie, z jakiegoś powodu przysposabiając nazwę wcześniej nieznanego im drzewa, zapożyczyli dla niego nazwę zupełnie innego drzewa. Jeśli zaś chodzi o geografie rozpowszechnienia omawianych drzew, to wypadaloby zauważyć, że cedr zaświadczony jest na południowych stokach Ałtaju Mongolskiego (i jest to skrajnie południowa granica jego występowania), ekspansja zaś modrzewia posunięta jest dużo dalej na wschód i na południe, a zwłaszcza, w paśmie Tienszanu i na wyżynie Ordos, tj. o wiele bliżej niż przypuszczalne miejsca bytowania Praturków, więc zapewne był im lepiej znany niż sosna i świerk. W świetle powyższego zapożyczenie nazwy cedru do oznaczenia modrzewia, bądź świerku dla oznaczenia sosny, staje się — w ocenie Anny Dybo — mało prawdopodobne¹⁷⁴.

Etymologie nostratyczne

Przedstawmy na koniec przedkładane przez zespół światowych uczonych-nostratyków koncepcje rekonstrukcji wybranych form protoaltajskich, opracowanych w ramach międzynarodowego projektu *The Tower of Babel. Evolution of Human Language Project*¹⁷⁵, zainicjowanego przez Sergeja Starostina w 1998 roku. Uwzględnione zostaną przy tym formy protoaltajskie **kādajV* (~ *k’-*) ‘drzewo liściaste’, **kadV* ‘skała, góra’

¹⁷¹ Tamże.

¹⁷² Uwagi moje — KW.

¹⁷³ Analogie wybrano ze słownika etymologicznego Vasmera. Zob. hasło: *ковш*. [W:] М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка...* Т. 1, s. 273.

¹⁷⁴ Tamże.

¹⁷⁵ *The Tower of Babel. An International Etymological Database Project...*

**ke(n)da* (~ -o) 'drzewo iglaste', prototunguska **kende-* 'tuja', **kānt`V* 'dotrzeć, osiągać', \**k`ədò* 'wiatr, mgła, chmura', **k`eṭa* 'pokonać, walczyć', \**k`et[o]* 'rozrywać, rozdzierać'. Jeśli etymologie opatrzone były komentarzami, zostaną one poniżej przytoczone.

Protoałtajska: *kādanV (~ *k`-*)

Znaczenie: 'rodzaj drzewa liściastego'

Turkijska: *Kadıŋ

Mongolska: *kaduŋ

Japońska: *káni-pà

Komentarz: zob. Ramstedt¹⁷⁶, Doerfer¹⁷⁷ („niejasne”). W japońskim prawdopodobnie ma związek z *pa 'liść'; *káni < *kadV-N z regularną asymilacją nosową. Stara forma *kadiNpa znajduje potwierdzenie w pożyczce ajnuskiej *karinpa* 'brzoza lub wiśnia'.

Protoałtajska: *kadV

Znaczenie: 'skała, góra'

Turkijska: **K(i)aja* (?)

Mongolska: *kada

Tungusko-mandżurska- **kada-*

Komentarz: zob. Ramstedt 1952¹⁷⁸, Ramstedt 1935¹⁷⁹, Poppe¹⁸⁰, Räsänen¹⁸¹, Старостин¹⁸², А.В. Дыбо¹⁸³. Izoglosa zachodnia. Zaskakuje -*j-* zamiast spodziewanego -*d-* (por. G. Doerfer¹⁸⁴); być może st.turk. *qaja* stanowi zapożyczenie z jakiegoś archaicznego *j*-dialektu? Helimski¹⁸⁵ dla tureckiego słowa sugeruje etymologię samodyjską (protosamod. *koəjə 'góra'), czego nie można całkowicie wykluczać. Ale oczywiście mong. nie jest < tur. (mimo Щербак¹⁸⁶). Por. toponim: st.turk. *Ezgenti qadaz* = mong. *Ergenetü qada*.

¹⁷⁶ G.J. Ramstedt. *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 1935, s. 159.

¹⁷⁷ G. Doerfer. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. Bd. 3: *Türkische Elemente im Neupersischen, gim bis käf*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1967, s. 184.

¹⁷⁸ G.J. Ramstedt. *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft*. I: *Lautlehre*. II: *Formenlehre*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 1952–1957, s. 146.

¹⁷⁹ G.J. Ramstedt. *Kalmückisches Wörterbuch...*, s. 158.

¹⁸⁰ N. Poppe. *Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen*. Teil 1: *Vergleichende Lautlehre*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1960, s. 95.

¹⁸¹ M. Räsänen. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Lexica Societas Fenno-Ugricae, 1969, s. 221.

¹⁸² С.А. Старостин. *Алтайская проблема и происхождение японского языка*. Москва: Наука, 1991, s. 288.

¹⁸³ А.В. Дыбо и др. *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика*. Москва: Наука, 1997, s. 96–97.

¹⁸⁴ G. Doerfer. *Türkische und mongolische Elemente...* T. 1, s. 394; T. 3, s. 566.

¹⁸⁵ Ye. Helimski. *Samoyedic loans in Turkic. Checklist of etymologies*. [W:] *Laut und Wortgeschichte der Türkischen Sprachen*. Hrsg. von B. Kellner-Heinkele, M. Stachowski. Wiesbaden: Harrassowitz, 1995, s. 75–96.

¹⁸⁶ А.М. Щербак. *Ранние тюркско-монгольские языковые связи (VIII–XIV вв.)*. [W:] *Early Turko-Mongolian Language Contacts (VIII–XIV centuries)*. Институт лингвистических исследований

Protoałtajjska: *ke(n)da (~ -o)

Znaczenie: ‘rodzaj drzewa iglastego’

Turkijska: *Kadı ‘sosna’

Chakaski: xara-xazi

Czuwaski: xirɔ

Jakucki: kitian ‘jałowiec’

Tuwiński: xadi

Tofalarski: xadi

Komentarz: zob. Севортян¹⁸⁷, Мудрак¹⁸⁸. Większość języków odzwierciedla połączenie *Kara-kadı (zapózyczenie z mong. jako qarayai ‘modrzew’).

Prototungusko-mandżurska: *kende-

Nanajska: kendele(n), kendelē(n) ‘tuja’¹⁸⁹

Oroczański: kēndēlē ‘nazwa drzewa’

Udehejski: kendele ‘czerwone drzewo’¹⁹⁰

Komentarz: Nie do końca pewna izoglosa turkijsko-tunguska; Helimski¹⁹¹ sugeruje dla tureckiego pożyczkę samodyjską *kaətjə.

Protoałtajjska: *kānt`V

Znaczenie: ‘dotrzeć, osiągać’

Mongolska: *kan[t]u-

Tungusko-mandżurska: *kānta-

Komentarz: Izoglosa mongolsko-tunguska. Por. możliwe czuwaskie xondɔ ‘chronić, osłaniać, ‘oddziaływanie, wpływ’ itd. (o ile nie z mongolskiego). Por też st.jap. katug- ‘nieść, wieźć, dźwigać’ (choć może to być wariant *kataga-*, może być też połączeniem *kata* ‘ramię, krawędź’ + *aga-* ‘podnieść, podnośnik’)

Protoałtajjska: *k`ẽta

Znaczenie: ‘pokonać, walczyć’

Turkijska: *Katar-

Mongolska: *kadagala-

Tungusko-mandżurska: *xete-

Japońska: *kāt-

Komentarz: japońsko-tungusko-mandżurska; zob. Martin¹⁹²

Protoałtajjska: *k`et[o]

РАН. Санкт-Петербург: Наука, 1997, s. 132.

¹⁸⁷ Э.В. Севортян и др. *Этимологический словарь тюркских языков*. Т. 5: *Общетюркские и межтюркские основы на буквы «К», «Қ»*. Москва: Наука, 1997, s. 291–292.

¹⁸⁸ О.А. Мудрак. *Обособленный язык и проблема реконструкции праязыка*. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва 1994, s. 179.

¹⁸⁹ С.Н. Оненко. *Нанайско-русский словарь*. Москва: Русский язык, 1980.

¹⁹⁰ И.В. Кормушин. *Удыхейский язык*. Москва: Наука, 1998, s. 154.

¹⁹¹ Ye. Helimski. *Samoyedic loans in Turkic...*

¹⁹² S.E. Martin. *The Japanese Language Through Time...*, s. 75.

Znaczenie: ‘rozrywać, rozdzierać’

Turkijska: **Kotar-*

Mongolska: **kadu-*

Tungusko-mandżurska: **xetü-*

Komentarz: wyraźna izoglosa zachodnia; por. **k`ad[ú]*, z możliwą kontaminacją.

Wydaje się ponadto, iż rozwój znaczeń w poszczególnych systemach leksykalno-semantycznych analizowanych porównawczo etnolektów charakteryzują podobne tendencje. Świadczyć to może o pewnym stopniu zbieżności w zakresie kreowania siatek pojęciowych przez różne etnospory, o podobnym *obrazie świata*, a także o paralelnym rozwoju językowo-kulturowym odrębnych etnosów. W gruncie rzeczy znaczenia, które uległy specjacji, musiały rozwinąć się z jakiejś wspólnej protopraformy. Jednak odtworzyć ją mogą jedynie nostratycy. Zapewne część ujawnionych paraleli formalno-semantycznych jest wynikiem przypadkowych zbieżności. Dokonując pogłębionej analizy etymologiczno-leksykologicznej należałoby bez wątpienia ustalić swoiste *tertium comparationis*.

Podsumowanie

Przeanalizowawszy, siłą rzeczy dość jeszcze powierzchownie, szereg źródłosłów, paraleli form leksykalnych, zbieżności brzmieniowo-leksykalnych, ujawniających się w językach, które wywodzą się z genealogicznie i typologicznie różnych rodzin, wypadałoby skonstatować, iż słowo *kadyk/jałowiec* ma pochodzenie o wiele dawniejsze niż to opisywane przez europejskich uczonych jako uralskie. W większości języków, składających się na postulowaną rodzinę/ligę uralo-ałtajską, polski wyraz *kadyk* oraz fińska praforma *kataga mają swoje analogi zarówno akustyczno-fonetyczne, jak i semantyczno-leksykalne. Na obecnym etapie świadomości lingwistycznej oraz posiadanej wiedzy z zakresu gramatyk historycznych poszczególnych języków (a nawet rodzin językowych), autorka powyższego tekstu jeszcze nie jest w stanie wskazać, od której z postulowanych protoform ałtajskich należy wywodzić analizowane formy językowe. Jeśli przyjrzymy się semantyce przytoczonych powyżej protopostaci nostratycznych, skonstatujemy, iż wszystkie ich sensy są w jakiś sposób ze sobą powiązane. Wybór rekonstruowanych postaci (hipotetycznych protoform) z bazy danych *The Tower of Babel*, wykreowanej przez Sergeja Starostina, zdeterminowany był zarówno kryterium formalnym, jak i semantycznym.

Autorka ma świadomość, iż w przedstawionym wywodzie brakuje spoiwa — szczegółowej wiedzy historycznojęzykowej na temat zmian fonetyczno-morfologicznych, jakie zachodziły w językach na przestrzeni stuleci, a nawet tysiącleci. Prezentowany powyżej obszerny materiał leksykalny przyrównać więc można do zgromadzonych cegiełek, które należałoby dopiero odpowiednio ułożyć i połączyć, a część z nich być może odrzucić.

Powyższe rozważania stanowią jedynie asumpt do przeprowadzenia poważniejszych, pogłębionych badań w kontekście nostratyki, wiążących jej ustalenia z najnowszymi osiągnięciami genetyki lingwistycznej, zapowiadającej istotny przełom w nauce.

Bibliografia

- A *Pallas nagy lexikona*. Magyar Elektronikus Könyvtár. 2000. [Online] <<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/015/pc001509.html>> (1.10.2014).
- Aho J. *Katajainen kansani. Ja muita uusia ja vanhoja lastuja vuosilta 1891 ja 1899*. Helsinki: WSOY, 1899.
- Aho J. *Katajainen kansani*. [Online] Project Gutenberg eBooks of *Katajainen Kansani* by Juhani Aho. <<http://www.gutenberg.org/cache/epub/13768/pg13768.html>> (18.10.2014).
- AlWaraq.net*. [Online] <<http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchall?book=-1&option=1&offset=1&searchtext=2LPZhtiv2LHZiNiz&WordForm=1&RangeOp=-1>> (1.10.2014).
- Andersen H. *Slavic and the Indo-european migrations*. [W:] *Language contacts in prehistory. Studies in stratigraphy*. Ed. by H. Andersen. Los Angeles: University of California, 2003.
- Antkowiak L. *Rośliny lecznicze*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, 1998.
- Aspects of Altaic civilization III. Proceedings of the thirtieth meeting of the Permanent International Altaistic Conference*. Indiana University, Bloomington, Indiana, June 19–25, 1987. Ed. by D. Sinor. Indiana University. Research Institute for Inner Asian Studies. Bloomington: Indiana University, 1990.
- Błażek V. *Old Prussian arboreal terminology*. „Linguistica Baltica” 2001, IX, s. 29–61.
- Błaziak I.B. *Jałowiec (Juniperus communis) w ujęciu kulturowym*. [W:] *Kontakty językowe i kulturowe w Europie. Sprach- und Kulturkontakte in Europa*. Red. A. Kątny. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006, s. 119–128.
- Bednarczuk L. *Zapożyczenia ugrofińskie w językach bałtosłowiańskich*. „Acta Baltico-Slavica” 1976, nr 9, s. 39–63.
- Bednarczuk L. *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Edukacja, 1999.
- Budziszewska W. *Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej*. Wrocław: Ossolineum, 1965.
- Burrow T., Emeneau M.B. *A Dravidian Etymological Dictionary*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1984.
- Ciaciura M., Umiastowska M. *Rośliny biblijne ogrodu dendrologicznego w Przelewicach*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Acta Biologica” 2006, 13 (449), s. 51–96.
- Clauson G. *Etymological Dictionary of PreThirteenth Century*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Collinder B. *Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages*. T. 1. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1955.
- Cwiczbām-rind*. [W:] *Dictionary of Old English Plant Name*. Ed. by P. Biermaumer, H. Klug, H. Sauer, U. Krischke. University of Graz (Austria) — University of Munich. [Online] <http://oldenglish-plantnames.org/about/latest_entries/875-cwiczb-am-rind?page=91> (1.10.2014).
- Czerwiakowski I.R. *Botanika lekarska do wykładów oraz dla użytku lekarzów i aptekarzy skreślona*. Kraków: Nakładem autora, druk. Uniwersytetu, 1861.
- Diefenbach L. *Völkerkunde Osteuropas insbesondere der Haemoshalbinsel und der unteren Donaugebiete*. Zweiter Band. Darmstadt: Verlag von L. Brill, 1880.
- Doerfer G. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. Bd. I–IV. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963–1975.
- Dolgopolski A. *Nostratic Dictionary. Long-range etymologies*. Unpublished, s. 606. [Online] <<http://starling.rinet.ru/descrip.php?lan=en#bases>> (1.10.2014).
- Donner O. *Über den Einfluss des Litauischen auf die finnischen Sprachen*. „Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft”. Bd. I. Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1884, s. 257–271.
- Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter, 1962–1965.

- Gromady przyrodzone królestwa roślinnego*. Podług układu Ant. Wawrz. de Jussieu wyd. przez S. Pilewskiego. Warszawa: W Drukarni Juljana Kaczanowskiego, 1841. [Online] <http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10304294_00265.html> (31.10.2014).
- Hageneder F. *Magia drzew*. Przeł. M. Czeakański. Warszawa: Świat Książki, 2005.
- Häkkinen K. *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY, 2004.
- Harper D. *Online Etymology Dictionary*. Programming by D.C. Buglione. Sponsored Words. 2001–2014. [Online] <<http://www.etymonline.com/index.php?term=juniper>> (31.10.2014).
- Helinski Ye. *Samoyedic loans in Turkic. Checklist of etymologies*. [W:] *Laut und Wortgeschichte der Türk Sprachen*. Hrsg. von B. Kellner-Heinkele, M. Stachowski. Wiesbaden: Harrasowitz, 1995, s. 75–96.
- Huojuvaiset*. Sunnuntai. 5. elokuuta 2012. [Online] <<http://huojuvaiset.blogspot.com/2012/08/kataja-kataja-katava-kattaja-kadai.html>> (1.09.2014).
- ISLEX. Ordboka*. Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. Reykjavík. [Online] <<http://islex.lexis.hi.is/islex/no?ord=9577&dict=NO&samleit=einir&nlo=1&nlj=1&fuzz=1&mal=NO>> (1.10.2014).
- Jagodziński M. *Truso. Między Weonodlandem a Witlandem*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, 2010.
- Jalowiec pospolity*. [W:] *ForumKwiatowe.pl. Portal polskich florystów*. Zespół pracowników Uniwersytetu Rzeszowskiego w ramach projektu „Traditional and wild” realizowanego przez Stowarzyszenie Pro Carpathia w Rzeszowie, współfinansowanego ze środków EFRR. [Online] <<http://www.forumkwiatowe.pl/jalowiec-pospolity/>> (20.10.2014). *Kalevala*. Z fińskiego przełożył i komentarzem opatrzył J. Litwiniuk. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1998.
- Janhunen J. *Uralilaisen kantakielen sanastosta*. Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja 77. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1981, s. 219–271.
- Juniperus cedrus*. [Online] <<http://www.plantarium.ru/page/image/id/189134.html>> (1.10.2014).
- Kalima J. *Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 202. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 1936.
- Karaś H. *Słownictwo gwarowe — zróżnicowanie terytorialne*. [W:] *Gwary polskie. Przewodnik multimedialny pod redakcją Haliny Karaś. Leksykon*. [Online] <http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=102> (1.10.2014).
- Kluk K. *Dykcyonarz roślinny, w którym podług układu Linneusza są opisane rośliny nie tylko krajowe, dzikie, pożyteczne albo szkodliwe: na roli, w ogrodach, oranżeriach utrzymywane: ale oraz i cudzoziemskie, które by w kraju pożyteczne być mogły albo z których mamy lekarstwa, korzenie, farby etc., albo które jakową nadzwyczajność w sobie mają: ich zdatności lekarskie, ekonomiczne, dla ludzi, koni, bydła, owiec, pszczół etc. utrzymywanie, z poprzedzającym wykładem słów botanicznych i kilkorakim na końcu rejestrem*. T. II. Warszawa: Drukarnia Xięży Piarów, 1787.
- Kolberg O. *Dzieła wszystkie*. T. 67: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym*. Cz. 1. Z druków i rękopisów opracował J. Pawlak. Red. D. Pawlakowa. Kraków: Polskie Towarzystwo Muzyczne — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1986.
- Kuckenburt M. *Pierwsze słowo*. Przeł. B. Nowacki. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2006.
- Lietuvių kalbos žodynas*. Elektroninis variantas. Red. G. Naktinienė et al. T. VIII, s. 1001. [Online] <<http://www.lkz.lt/dzl.php?12>> (1.10.2014).
- Linde S.B. *Słownik języka polskiego*. T. 1. Cz. 2: G–L. Warszawa: u autora, 1807.
- Linnaei Caroli. *Species Plantarum*. Holmiae: Impensis Laurentii Salvii, 1753.
- Maiores P. *Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum, quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*. Budaë: Typis et Sumptibus Typographiæ Universitatis Hungaricæ, 1825.

- Majewski E. *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich*. Warszawa: Nakładem autora, 1894.
- Martin S.E. *The Japanese Language Through Time*. New Haven — London: Yale University Press 1987.
- Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013. [Online] <<http://www.prusistika.flf.vu.lt>> (1.10.2014).
- Mikkola J.J. *Paikannimien alalta III*. „Virittäjä” 1932, nr 36, Kotikielen Seura, Helsinki, s. 399–400.
- Mitterpacher L. *Compendium historiae naturalis*. Conscriptum a Ludovico Mitterpacher. Budae: Sumptibus et Typis Typographiae Regiae Universitatis Pesthiensis, Anno 1799.
- Mochizuki Ikuko hen. *Ruiju myōgi shō, yonshu shōtentsuki wakun shūsei* [類聚名義抄四種声点付和訓集成]. Tōkyō Kasama Shoin Shōwa 49. Tōkyō 1974.
- Moszyński K. *Kultura ludowa Słowian*. T. 1: *Kultura materialna*. Wyd. 2 [powojenne]. Warszawa: Książka i Wiedza, 1967.
- Otrębski J. *Gramatyka języka litewskiego*. T. 1: *Wiadomości wstępne, nauka o głoskach*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958.
- Pajewska E. *Opisanie lasu. Polskie słownictwo związane z lasem do roku 1939*. Szczecin: Wydawnictwo Fagus, 2002.
- Paluch A. *Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej*. Acta Universitatis Wratislaviensis, 752. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1984.
- Pick J. *W świecie Biblii — flora*. Pelplin: Bernardinum, 1998.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (1980), w przekładzie z języków oryginalnych, oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Biblia Tysiąclecia, wyd. 3 popr., Pallotinum, Poznań — Warszawa.
- Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. 2 Bände. Bern und München: Francke Verlag, 1958.
- Poppe N. *Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen*. Teil 1: *Vergleichende Lautlehre*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1960.
- Proto-Indo-European Etymological Dictionary. A Revised Edition of Julius Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. Indo-European Language Revival Association. Snanned and recognized by George Starostin (Moscow), who has also added the meanings. Revised and published by the DNGHU Association. 2007, s. 1479. [Online] <<http://marciorenato.files.wordpress.com/2012/01/pokorny-julius-proto-indo-european-etymological-dictionary.pdf>> (1.10.2014).
- Ramstedt G.J. *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 1935.
- Ramstedt G.J. *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft*. I: *Lautlehre*. II: *Formenlehre*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 1952–1957.
- Räsänen M. *Versuch eines etymologisches Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societas Fenno-Ugricae, 1969.
- Rédei K. et al. *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Lieferung 3. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986–1991.
- Rejewski M. *Pochodzenie łacińskich nazw roślin polskich*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1996.
- Relve H. *Puiden juurilla. Puut ja pensaat luonnossa ja kansanperinteessä*. Jyväskylä: Atena, 1997.
- Riddle J.M. *Contraception and abortion from the ancient world to the Renaissance*. London: Harvard University Press, 1992.
- Rzetelska-Feleszko E. *Polabisch*. [W:] *Wiener Enzyklopädie des Europäischen Ostens*. Bd. 10: *Lexikon der Sprachen des Europäischen Ostens*. Klagenfurt: Wieser Verlag, 2002.
- Saarikivi J. *Itamerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimuksen nykytilasta*. [W:] *The Quasiqui-centennial of the Finno-Ugrian Society*. Suomalais-ugrilaisen seuran tutkimuksia. No 258, Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 2009, s. 109–160.

- Sammallahti P. *Historical phonology of the Uralic Languages*. [W:] *The Uralic languages*. Ed. by D. Sinor. Leiden: Brill, 1988, s. 478–554.
- Setälä E.N. *Fi. kataja 'Wachholder'*. [W:] *Beiträge zur finnisch-ugrischen Wortkunde*. Finnisch-Ugrische Forschungen 9. Helsingfors, 1909, s. 126–128.
- Starostin S.A., Dybo A.V., Mudrak O.A. With assistance of I. Gruntov and V. Glumov. *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Vol. 1–3. Leiden — Boston: Brill 2003.
- Stebnicka K. *Jak to robily kobiety w starożytności...* [Online] *Historia. Focus.pl*. <<http://historia.focus.pl/swiat/jak-to-robily-kobiety-w-starozytosci-398>> (20.10.2014).
- Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1–3. Toim. Erkki Itkonen, Ulla–Maija Kulonen. 2. pain. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Jyväskylä — Helsinki: Gummerus, 2001.
- Szcześniak K. *Kadyk, czym jest i na jakim obszarze jest?* „Studia Rossica Gedanensia” I. Gdańsk 2014.
- Sztabert Z. *Juniperus*. [Online] <http://wojciech2004.republika.pl/juniperus_jalowiec_gatunki.htm> (1.10.2014).
- Szubern M. *Opisanie drzew i krzewów leśnych Królestwa Polskiego*. Warszawa: [s.n.], 1827.
- The American Heritage® Dictionary of Indo-European Roots*. Rev. and ed. by C. Watkins. 2nd edition. Boston – New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2000. [Online] <<http://www.proto-indo-european.ru/dic-watkins/ier-p.htm>> (1.10.2014).
- The Tower of Babel. An International Etymological Database Project (Evolution of Human Language Project)*. Participants: The Russian State University of the Humanities (Center of Comparative Linguistics) — The Moscow Jewish University — The Russian Academy of Sciences (Dept. of History and Philology) — The Santa Fe Institute (New Mexico, USA) — The City University of Hong Kong — The Leiden University. [Online] <<http://starling.rinet.ru/babel.php?lan=en>> (1.10.2013).
- Thomsen V. *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog. En sproghistorisk undersøgelse*. København: Bianco Lunos, 1890.
- Townsend Mackay J. M.R.I.A. *Flora hibernica*. Dublin: William Curry Jun and Company, 1892.
- Trąba Cz., Rogut K., Wolański P. *Rośliny dziko występujące i ich oznakowanie. Przewodnik po wybranych gatunkach. Materiały dydaktyczne*. Rzeszów: ProCarpathia, 2012.
- Tunkelo E.A. *Pari balttilaisperäiseltä näyttävää suomen sanaa*. [W:] *Juhlakirja Yrjö Wichmannin kuusikymmenvuotispäiväksi*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 58. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 1928, s. 273–302.
- Wielgosz T. *Wielka księga ziół polskich*. Poznań: Publicat S.A., 2008.
- Wojan K. *The Genesis of Homonymy of the Finnish Language*. “Fenno-Ugristica” 25: *Urali keelte intra- ja interlingvistilised ühisjooned (Intra- and Interlinguistic Common Features of Uralic Languages)*. Ed. by Piret Klesment. Tartu: Tartu Ülikool. Urali keelte haaru (University of Tartu. Division of Uralic Languages), 2003, s. 180–187.
- Wojan K. *Zrozumieć język fiński*. „Speculum Linguisticum” Vol. II. Red. tomu M.A. Iwanowski. Warszawa: Bel Studio, 2014, s. 147–244.
- Wojan K., *Nowogrodzkie gramoty brzożowe jako najstarsze bałtyckofińskie zabytki językowe*, „Przełąd Rusycystyczny” 3 (143), 2013, s. 99–117.
- Wojan K. *Języki sztuczne. Zapotrzebowanie społeczeństw czy fantazja jednostek? Zarys dziejów interlingwistyki*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2015.
- Бурлак С.А., Старостин С.А. *Сравнительно-историческое языкознание*. Москва: Академия, 2005.
- Даль В.И. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Т. 1–4. Изд. испр. С-Петербург — Москва: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа 1880–1882.

- Дыбо А.В. и др. *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика*. Москва: Наука, 1997.
- Дыбо А.В. *Хронология тюркских языков и лингвистические контакты ранних тюрков*. Москва: Академия, 2004. [Online] <http://s155239215.onlinehome.us/turkic/40_Language/Dybo_2007LingvistContactsOfEarlyTurksRu.htm> (1.10.2014).
- Константинова Н. *Заморское чудо. Можжевельники в ландшафтном дизайне*. Konstanta Park, 2010. [Online] <<http://konstanta-park.ru/stati/landshaftnyi-dizain/zamorskoe-chudomozhzhewelniki-v-landshaftnom-dizaine>> (1.10.2014).
- Кормушин И.В. *Удыгейский язык*. Москва: Наука, 1998.
- Македонска енциклопедија*. Скопје: Македонска Академија на науките и уметностите, 2005
- Михеева Н.А. *Морфолого-анатомические и кариологические особенности можжевельника обыкновенного (Juniperus communis L.) в гидроморфных и суходольных условиях произрастания*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата биологических наук. ВАК 03.00.05. Институт леса им. В.Н. Сукачева СО РАН. Красноярск 2005. [Online] <<http://www.dissercat.com/content/morfologo-anatomicheskie-i-kariologicheskie-osobennosti-mozhzhewelnika-obyknovennogo-juniper>> (20.10.2014).
- Мудрак О.А. *Обособленный язык и проблема реконструкции праязыка*. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва 1994.
- Оненко С.Н. *Нанайско-русский словарь*. Москва: Русский язык, 1980.
- Растения. Новейшая иллюстрированная энциклопедия по зелёному царству планеты*. Ред. Дж. Маринелли. Перевод с английского. Москва: АСТ, Астрель, 2006.
- Севортян Э.В. и др. *Этимологический словарь тюркских языков*. Москва: Наука, 1974–2000.
- Старостин С.А. *Алтайская проблема и происхождение японского языка*. Москва: Наука, 1991.
- Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1–4. Изд. 2. Москва: Прогресс, 1986–1987.
- Цинциус В. и др. *Сравнительный словарь тунгусоманьчжурских языков. Материалы к этимологическому словарю*. Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1975–1977.
- Чимитдоржиева Г.Н. *Исторические связи бурятского и эвенкийского языков (на примере лексики)*. Улан-Удэ: Издательство БНЦ СО РАН, 2012.
- Щербак А.М. *Ранние тюркско-монгольские языковые связи (VIII–XIV вв.)*. [W:] *Early Turkic-Mongolian Language Contacts (VIII–XIV centuries)*. Институт лингвистических исследований РАН. Санкт-Петербург: Наука, 1997.
- Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Вып. 1: (**besǫdъlivъ*). Ред. О.Н. Трубачев. Российская академия наук. Институт русского языка. Москва: Наука, 1974.
- Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Выпуск 10: (**kerasъ — *kory*). Ред. О.Н. Трубачев. Академия наук СССР. Институт русского языка. Москва: Наука, 1983.
- Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Вып. 20: (**morzatiъ — *mъrskъiti*). Ред. О.Н. Трубачев. Российская академия наук. Институт русского языка. Москва: Наука, 1994.
- Яната Н. *Українські народні назви рослин*. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1973.